

В. Х. СЕРАДЗІНСКАЯ

**ЧАЛАВЕК
І
СВЕТ**

3

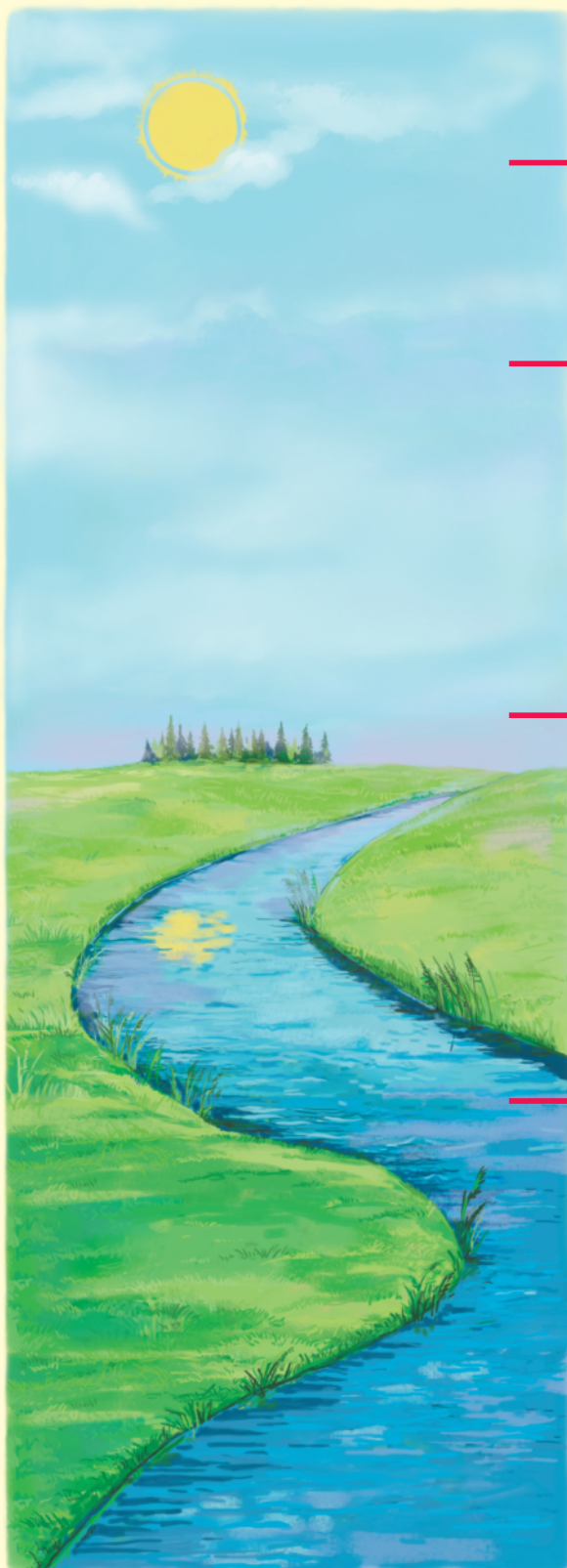
Частка 1

Природа живая і неживая

Сувязі паміж жывой і нежывой прыродай

Святло

Цяпло

Паветра

Вада

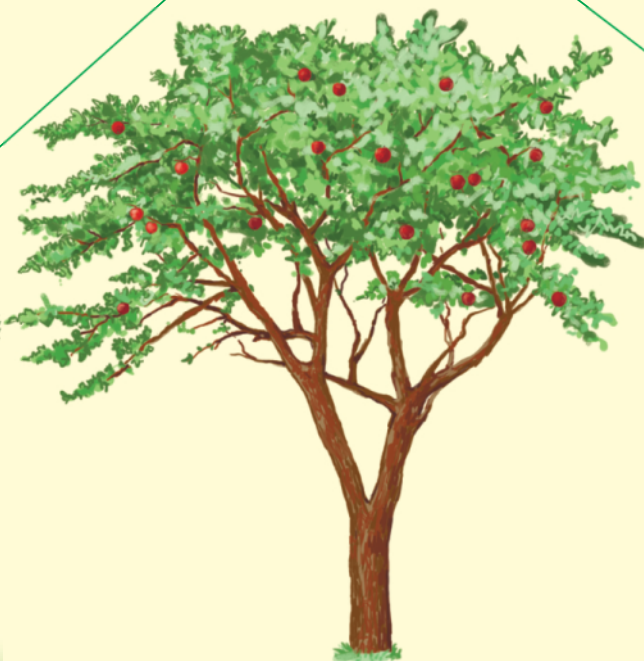

Разнастайнасць раслін

дзікарослыя

культурныя

Культурные растения

агароднінныя

збожжавыя

плодовыя

пакаёвыя

дэкаратыўныя

В. Х. Серадзінская

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

Вучэбны дапаможнік для **3** класа
спецыяльных школ, спецыяльных школ-інтэрнатаў
з беларускай мовай навучання і выхавання

У дзвюх частках

Частка 1

*Датушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск

Нацыянальны інстытут адукацыі
2022

УДК 502(075.2=161.1)-056.313

ББК 74.3

С32

Р э ц е н з е н т ы:

кафедра педагогікі і псіхалогіі пачатковай адукацыі факультэта пачатковай адукацыі ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» (дацэнт кафедры, кандыдат педагагічных навук, дацэнт *А. Г. Сарока*);

настаўнік пачатковых класаў вышэйшай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Вілейская спецыяльная агульнаадукацыйная школа-інтэрнат» *А. В. Буцько*

Умоўныя абазначэнні

— пытанні і заданні перад чытаннем тэксту;

— новыя словы. Чытаем іх па складах і цалкам. Прагаворваем услых і пра сябе. Удакладняем значэнне. Складаем словазлучэнні і сказы;

— работа ў парах (моўныя і лагічныя практыкаванні);

— работа ў групах (вопыты, назіранні, практычныя заданні);

— пытанні і заданні для паўтарэння і замацавання. Больш складаныя пытанні і заданні пазначаны зорччай (*);

— заданні для пазаўрочнай работы;

— дадатковы матэрыял. Яго не абавязкова вывучаць усім вучням. Гэта тэксты для дапытлівых.

Памятайце, што пасля вас вучэбным дапаможнікам будуць карыстацца іншыя вучні. Беражыце яго.

ISBN 978-985-893-249-7 (ч. 1)

ISBN 978-985-893-248-0

© Серадзінская В. Х., 2022

© Афармленне. НМУ «Нацыянальны інстытут адукацыі», 2022

З м е с т

УВОДЗІНЫ

Прырода вакол нас	5
-------------------------	---

НЕЖЫВАЯ ПРЫРОДА І ЧАЛАВЕК

Сонца — гэта святло і цяпло	9
Паветра, яго ўласцівасці	12
Уласцівасці паветра (працяг)	16
Паветра — прыроднае багацце. Паветра і здароўе	19
Вада, яе ўласцівасці	24
Вада — прыроднае багацце	28
Вада і здароўе	31
Тэмпература і тэрмометр	34
Глеба, яе састаў	38
Глеба — прыроднае багацце	41
Ахова глебы	44
<i>Пагаворым пра нежывую прыроду. Разва- жайце, раскажайце</i>	47

ЖЫВАЯ ПРЫРОДА І ЧАЛАВЕК

Расліны — частка жывой прыроды	49
Разнастайнасць раслін	49
Часткі раслін	52

Умовы, неабходныя для жыцця раслін ..	56
Расліны дзікарослыя і культурныя.....	59
Дзікарослыя расліны. Ліставыя дрэвы ...	63
Хвойныя дрэвы	67
Дзікарослыя кусты	70
Дзікарослыя травы	72
Лекавыя травы	76
Ядавітыя расліны	79
Што расце побач з намі?	82
Ахова раслін	86
Культурныя расліны. Агароднінныя рас- ліны	90
Пладовыя расліны саду	93
Збожжавыя расліны	96
Дэкаратыўныя расліны	99
Пакаёвыя расліны	101
<i>Пагаворым пра расліны. Разважайце, рас- казвайце</i>	<i>106</i>
Грыбы — частка жывой прыроды	108
Знешняя будова грыба. Ядомыя грыбы ...	108
Ядавітыя грыбы. Правілы грыбнікоў	112
<i>Пагаворым пра грыбы. Разважайце, рас- казвайце</i>	<i>116</i>

УВОДЗІНЫ

Прырода вакол нас

 Успомніце, што такое прырода. Што да прыроды не адносіцца?

Жывыя арганізмы, патамства, сезонныя змены.

Расліны, жывёлы, людзі, паветра, вада, пясок — усё гэта прырода (*форзац 1*). Так мы называем тое, што акружае чалавека і не зроблена ім. Дамы, аўтамабілі, мэбля, адзенне, вучэбныя прадметы — гэта вырабы, рэчы. Яны створаны рукамі людзей і не з’яўляюцца прыродай.

Прырода бывае жывой і нежывой. Расліны, грыбы, жывёлы — гэта **жывыя арганізмы**, або жывая прырода. Усе яны дыхаюць, спажываюць ваду, ежу, растуць. Жывыя арганізмы даюць **па-том-ства**, старэюць і з цягам часу паміраюць. Чалавек таксама частка жывой

прыроды. Як і іншыя арганізмы, ён дыхае, харчуецца, расце, развіваецца, у яго на-ра-джаюц-ца дзеці.

Аблокі, вада, пясок, камяні, паветра — гэта нежывая прырода.

Паміж жывой і нежывой прыродай ёсць цесная сувязь (*форзац 1*). Усім жывым арганізмам для жыцця патрэбны сонечнае святло і цяпло, паветра і вада. Яны атрымліваюць гэта з нежывой прыроды.

Знешні стан прыроды залежыць ад пары года. Усе **сезонныя змены** звязаны з сонцам. Яны ўплываюць на жыццё раслін, жывёл, працу людзей.

Прырода — наш вялікі агульны дом. У ім хапае месца розным арганізмам. Без прыроды немагчыма жыццё людзей. Яны ж атрымліваюць ад яе цяпло, паветра, ваду, ежу і шмат чаго іншага. Сярод прыроды людзі адпачываюць. Такі адпачынак умацоўвае здароўе. Людзі назіраюць за прыродай, вывучаюць яе.

Прырода прыгожая ў любую пару года. Яна нас здзіўляе, радуе. Прыгадайце, як шамаціць лісце на дрэвах, спяваюць птушкі, журчыць вада, грыміць гром. Кроплі дажджу на сонцы здаюцца пацеркамі. Аблокі ў блакітных нябёсах падобны на белых коней. Матылькі

нагадваюць кветкі. Кожны абавязаны берагчы і ахоўваць прыроду. Вакол нас заўсёды павінны быць чысціня і парадак. Любоў да прыроды робіць чалавека дабрэйшым, разумнейшым.

1. Прачытайце назвы прадметаў. Назавіце групы.

Стол, кніга, куртка, тэлефон — ?

Дрэва, камень, вада, жывёла — ?

2. Разгледзьце малюнак на форзацы 1. Назавіце агульным словам усё, што на ім паказана. Скажыце, што адносіцца да жывой прыроды. Абазначце гэта фішкамі зялёнага колеру. Што адносіцца да нежывой прыроды? Абазначце фішкамі сіняга колеру. Як вы вызначалі?

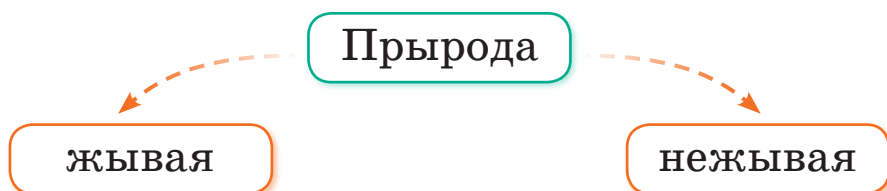
3*. Прадоўжыце пералік прымет жывых арганізмаў: *харчуюцца, ...*. Пацвердзіце на прыкладах, што чалавек — частка жывой прыроды.

4*. Назавіце тэму ўрока адным словам. Яно павінна абазначаць прадмет і адказваць на пытанне **ш т о?** Падбярыце да яго словы-прыметы, якія адказваюць на пытанне **я к а я?** Складзіце словазлучэнні і сказы з гэтымі словамі.

Гаварыце, не бойцеся памыляцца! Можна вы-ка-рыс-тоў-ваць тэкст. Але лепш рабіць гэта самастойна.

 1. Што такое прырода? Для адказу выкарыстоўвайце форзац 1.

2. Прачытайце схему. Якой бывае прырода? Прыведзіце прыклады.

3*. Мы кажам: «Ручай бяжыць. Аблокі плывуць. Снег ідзе». Ці азначае гэта, што ручай, аблокі, снег — жывыя? Адкажыце чаму.

4*. Як звязана паміж сабой жывая і нежывая прырода? Выкарыстоўвайце форзац 1.

 Назірайце за прыродай. Як мы даведваемся, што надыйшла восень (зіма, вясна, лета)? Што мяняецца ў прыродзе з прыходам восені (зімы, вясны, лета)? Чаму восенню халадней, чым летам? Чаму вясной цяплей, чым зімой? Пра свае назіранні раскажыце на ўроках. Гаварыце, калі вас нешта здзівіла або здалося не-зра-зу-ме-лым.

НЕЖЫВАЯ ПРЫРОДА І ЧАЛАВЕК

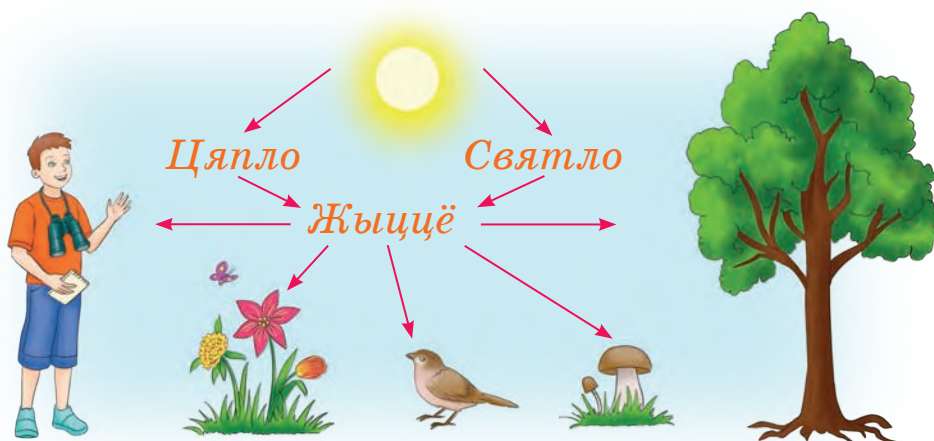
Сонца — гэта святло і цяпло

! Калі цяплей: днём або ноччу? Чаму?

Зорка, загартоўванне, цень.

Сонца — гэта вялікая і вельмі гарачая зорка. Яго прамяні асвятляюць і саграваюць зямлю. Без сонечнага святла і цяпла не могуць расці і зелянець расліны. Калі не будзе раслін, то не стане ежы для жывёл і людзей. Без сонца

няма жыцця. З даўніх часоў людзі з асаблівай любоўю ставяцца да яго і называюць сонейкам.

Сонечныя прамяні дапамагаюць **за-гар-тоў-ван-ню**. Загартаваныя людзі радзей хварэюць.

Памятайце! Летам гарачыя прамяні сонца могуць быць небяспечнымі. Таму нельга доўга знаходзіцца пад імі з непакрытай галавой. У ясныя дні сонца вельмі яркае. Глядзець на яго без ахоўных акуляраў шкодна.

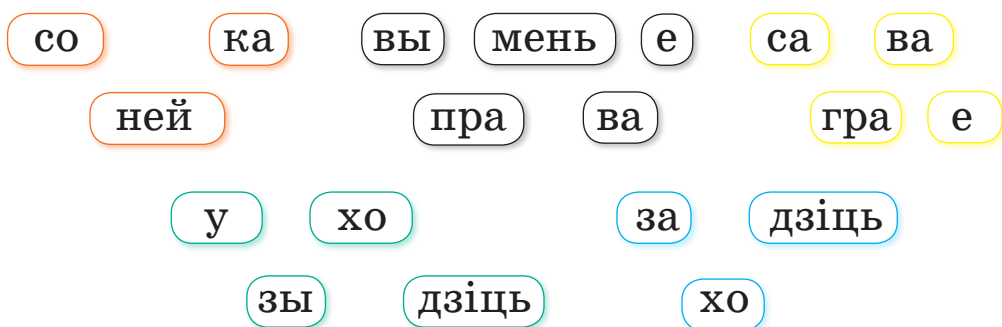
Усе змены ў прыродзе адбываюцца з удзелам сонца. Яно ўзыходзіць — настае дзень, заходзіць — набліжаецца ноч. Сонца неаднолькава награве зямлю на працягу дня. Раніцай і вечарам халадней, чым днём. Вясной і летам на зямлю трапляе больш сонечных прамянёў, чым зімой і восенню. Таму вясной і летам шмат святла і цяпла. Зеленеюць лясы, цвітуць сады, паспявае ўраджай.

Здараецца, што на шляху сонечных прамянёў узнікае перашкода. Тады з'яўляецца цёмная пляма. Гэта — **цень** ад прадмета, які закрыў святло. Абагнуць прадмет або прайсці скрозь яго прамяні не могуць. Таму ў цяні заўсёды цямней і халадней. Праверце, ці так гэта.

1. Прачытайце склады так, каб атрымаліся словы. Што азначае кожнае слова?

2. Як можна сказаць пра сонца: **ён**, **яна** або **яно**? Назавіце іншы прадмет, пра які мы гаворым **яно**. Прадоўжыце апісанне: *сонца яркае, ...*

3. Назавіце часткі сутак, пачынаючы з раніцы. Пералічыце іх у адваротным парадку.

4. Растлумачце выразы: «Пакладзі на сонца», «Сядзь на сонца».

1. Адгадайце загадку. Растлумачце, як даведаліся пра адказ.

Не ліхтар, а ярка свеціць, не агонь, а моцна грэе.

2. Разгледзьце малюнак на старонцы 9. Прачытайце словы. Як вы думаеце, што азначаюць стрэлкі?

3*. Ці звязана здароўе чалавека з сонцам? Патлумачце як.

4*. Уявіце, што запаленая лямпа або э-лек-трычны ліхтарык — гэта сонца. Станьце паміж «сонцам» і сцяной. Чаму на сцяне ўзнік цень?

1. Пакладзіце адзін каменьчык на сонца, а другі — у цень. Праз некаторы час праверце, які з іх цяплейшы. Чаму?

2. Зрабіце аплікацыю сонца. Выкарыстоўвайце для гэтага пластылін, каляровую паперу, абрэзкі тканіны або іншы матэрыял.

3. Назірайце за змяненнем вышыні сонца над зямлёй на працягу дня. Праверце, ці так гэта: мала сонца → пахаладанне.

Паветра, яго ўласцівасці

Якія прадметы вы бачыце вакол сябе? Што знаходзіцца паміж імі? Як гэта можна даказаць?

Органы пачуццяў, бясколернае, празрыстае.

У памяшканні і на вуліцы паміж бачнымі прадметамі ёсць пустыя месцы. Яны запоўнены паветрам. Паветра знаходзіцца высока ў небе і тут, побач з намі. Выявіць яго можна

з дапамогай вопытаў. Падчас іх правядзення нам не абысціся без памочнікаў у пазнанні свету — **органаў пачуццяў**. Гэта вочы, вушы, нос, скура, язык.

Правядзіце вопыты з паветрам. Па малюнках складзіце план сваіх дзеянняў. Пасля кожнага вопыту зрабіце вывад. Супастаўце яго з тэкстам.

1. Рэзка ўзмахніце лістом паперы каля твару. Што адчуваеце? Што даказвае гэты вопыт? Які орган пачуццяў вам дапамагаў?

Ад узмахаў ліста паперы паветра стала рухацца і біць у твар. Скурай мы ўлоўлі-ваем ветрык. Вопыт даказвае, што вакол нас ёсць паветра. Яго мы заўважаем, калі хутка бяжым, едзем на веласіпедзе, уключаем венты-ля-тар.

2. Апусціце ў шклянку з вадой сухарык. Што вы назіраеце?

Паветра запаўняе ўсе шчыліны і трэ-шчынкі ў цвёрдых прадметах. А пры апусканні іх у ваду паветра выходзіць з пустых месцаў.

3. Наліце ў шклянку ваду з водаправоднага кра-на. Адкуль узяліся пубыркi на сценках шклянкі?

Пузыркi — гэта паветра. Яно ёсць у вадзе.

4. Надзьміце шарык, завяжыце ў ім ад-ту-лі-ну. Чаму шарык называюць паветраным? Адкрыце ад-туліну ў шарыку. Што адбываецца? Што вы чуеце? Які орган пачуццяў дапамагае ўлоўліваць гукі?

Паветра можна выявіць па гуку. Яно шыпіць, свішча, калі выходзіць з паветранага шарыка. З дапамогай гэтай уласцівасці паветра можна знайсці месца праколу ў мячы, цаццы, надзі-маным матрацы.

5. Паспрабуйце вызначыць колер, празрыстасць паветра. Паглядзіце на прадметы, якія вас акру-жаюць. Назавіце колеры кожнага з іх. Ці мае колер паветра?

Паветра не пе-ра-шка-джа-е нам бачыць блізкія і аддаленыя прадметы. Гэта адбываецца таму, што яно **бясколернае, празрыстае**. Успом-ніце, што яшчэ бывае празрыстым. Паветра

добра прапускае сонечныя прамяні. Дзякуючы гэтаму паверхня зямлі награваетца.

6. Назавіце прадметы рознай формы. Якую форму мае паветра?

Паветра не мае формы. Яно запаўняе тую прастору, у якую трапляе. У шклянцы паветра мае форму шклянкі, у шарыку — форму шарыка.

7. Вазьміце 2 закрытыя слоічкі. Адзін з іх пакіньце пустым. У другі пакладзіце долькі часнаку. Заплюшчыце вочы. Па паху вызначце, у якім слоічку знаходзіцца толькі паветра. Які орган пачуццяў дапамагае ўлоўліваць пахі?

Чыстае паветра не пахне. Яно можа пераносіць прыемныя і непрыемныя пахі пахучых рэчываў. Напрыклад, хлеба, палявых кветак, дыму.

1. Якія органы пачуццяў дапамагаюць чалавеку пазнаваць навакольны свет? Пра што мы даведваемся з дапамогай вачэй (вушэй, скуры, языка, носа)?

2. Раскладзіце на стала 3 прадметы. Які з іх ляжыць паміж двума іншымі? Паміж якімі прадметамі ў класе знаходзіцца паветра?

3. Прадоўжыце пералік уласцівасцей паветра: *нябачнае, ...*

4. Знайдзіце ў тэксце слова **водаправодны**. З якіх двух слоў яно складаецца? Прыдумайце іншыя складаныя словы.

1. Як можна выявіць паветра ў класе?

2. Як даказаць, што паветра ёсць у цвёрдых прадметах? А ў вадзе? Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 13.

3*. У якіх выпадках паветра можа быць непразрыстым?

4*. Чаму паветра не перашкаджае нам бачыць прадметы, якія знаходзяцца побач?

Ці ёсць паветра ў кавалачку цукру? Высветліце гэта, калі будзеце піць чай.

Уласцівасці паветра (працяг)

Што вы даведаліся пра паветра на папярэднім уроку? Ці ёсць у яго іншыя ўласцівасці?

Праводзіць цяпло, тэрмас.

Наліце ў дзве шклянкі аднолькава гарачую вадку. А-бедзьве закрыйце накрыўкамі. Адну шклянку пастаўце на стол. Другую змясціце на падстаўцы і зверху накрыйце каўпаком. Прыкладна праз 20 мінут праверце,

што змянілася. Якой стала вада ў 1-й шклянцы? Чаму не астыла вада ў 2-й шклянцы?

Вада ў 1-й шклянцы астыла. Ад сценак шклянкі ішло цяпло. Паветра вакол яе нагрэвалася і перамяшчалася. Месца цёплага паветра займала халоднае. На яго награванне таксама затрачвалася цяпло. Так паветра ахаладзіла ваду.

У 2-й шклянцы вада яшчэ гарачая. Паветра паміж шклянкай і каўпаком нагрэлася. Яно захавала цяпло вады ў шклянцы, не выпусціла яго наверх. Гэты вопыт даказвае, што паветра дрэнна **праводзіць цяпло**. (Праводзіць — значыць, перадае, прапускае.)

Зімой снег на палях засцерагае пасевы ад вымярзання. У рыхлым снезе шмат паветра. Яно захоўвае цяпло, якое ідзе ад зямлі. Паветра не дае марозу дабрацца да раслін. Нездарма гавораць: «Шмат снегу — шмат хлеба».

Дзікіх звяроў ад холаду ратуе густая шэрсць. Птушкі ў мароз сядзяць, распушыўшы свае пёrkі. Паміж шарсцінкамі ў звяроў і пер'ем у птушак таксама ёсць паветра. Яно захоўвае цяпло, якое ідзе ад цела жывёлы.

Людзі навучыліся выкарыстоўваць гэту ўласцівасць паветра ў штодзённым жыцці. Каб захаваць цяпло ў кватэрах, ставяць падвойныя дзверы і аконныя рамы. У сучасных дамах устаўляюць пластыкавыя вокны з некалькімі

шыбамі. Паміж дзвярамі, рамамі, шыбамі знаходзіцца паветра. Яно не выпускае (не праводзіць) на вуліцу цяпло з кватэры. Холад з вуліцы таксама не трапляе ў памяшканне. Дзякуючы гэтаму ў доме цяплей, чым на вуліцы.

Зімой людзі апранаюць пухавікі, шубы, шар-сця-ны-я кофты, абуваюць боты, падбітыя футрам. Але не адзенне і абутак саграваюць чалавека. Рэчы награвваюцца ад нашага цела і ўтрымліваюць вакол яго цёплае паветра. У футравай, шарсцяной, пуховай вопратцы шмат паветра. Яно знаходзіцца паміж ніткамі, валаскамі футра, пуху. Чым больш паветра ў адзенні і абутку, тым цяплей.

• **Памятайце!** Зімой нельга насіць цесны абутак. У прасторных ботах і чаравіках ёсць паветра. Яно захоўвае цяпло, якое ідзе ад ног. У цесным абутку іх можна абмарозіць.

Каб захаваць ежу гарачай, людзі карыстаюцца тэрмасам. У яго падвойная накрыўка і падвойныя сценкі. Паміж імі знаходзіцца паветра. Яно не прапускае цяпла, якое ідзе ад ежы. У такім посудзе стравы застаюцца гарачымі доўгі час.

1. Прачытайце словы, аддзяляючы паўзамі адно ад другога: **паветрацяплокаўпактэрмас**. Колькі слоў атрымалася? Што азначае кожнае з іх?

2. Абмяркуйце, як можна захаваць цяпло ў кватэры. Выкарыстоўвайце апорныя словы і словазлучэнні: *кватэра, цяпло, холад, падвойныя дзверы, падвойныя рамы, паветра, не выпускаць, не ўпускаць*.

3. Кажуць: «Белым пухам снег пакрыў зямлю». Якое падабенства ёсць у снегу і пуху?

1. Разгледзьце малюнак на старонцы 16. Як даказаць, што паветра дрэнна праводзіць цяпло?

2. Дзе людзі выкарыстоўваюць гэту ўласцівасць паветра?

3*. Чаму ў дамах устаўляюць пластыкавыя вокны з некалькімі шыбамі?

4*. Чаму зімой у валёнках цяплей, чым у чаравіках?

Якая пара года ў нас цяпер? Падбярыце малюнку рэчаў, неабходных для асенняй прагулкі.

Паветра — прыроднае багацце.

Паветра і здароўе

Адгадайце загадку. Растлумачце, як вы здагадаліся.

Ён нябачны, але ўсё ж без яго мы жыць не можам.

Кісларод, вуглякіслы газ, скразняк.

Значэнне паветра. Паветра — важная частка прыроды. Яно тоўстым слоём акружае зямлю. У яснае надвор’е над галавой мы бачым блакітнае неба. Гэта і ёсць слой паветра. Яго ас-вят-ля-юць сонечныя прамяні. Неба бывае шэрым, пахмурным, навальнічным, воблачным. Апішыце, якое неба сёння.

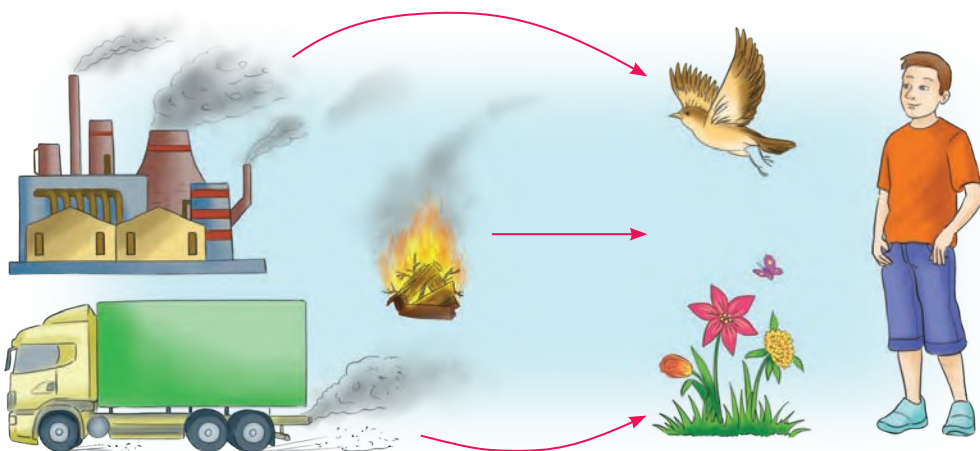
Вы ўжо ведаеце, што сонечныя прамяні награвяюць зямлю. Слой паветра захоўвае гэта цяпло. Паветра таксама засцерагае зямлю ад перагравання ўдзень і пера-а-ха-ла-джэн-ня ўначы. У прыродзе паветра ўвесь час перамяшчаецца.

Паветра неабходна для дыхання раслін, жывёл, людзей. Пакладзіце руку на грудзі. Яны падымаюцца і апускаюцца. Вы дыхаеце: набіраеце паветра ўнутр і выпускаеце яго. Удых — выдых. Чалавек можа пражыць без паветра ўсяго 3-4 хвіліны.

Паветра патрэбна для гарэння. Ім напам’яваюць камеры ве-ла-сі-пе-даў, аўтамабіляў, мячы, надзіманыя матрацы, лодкі. Напам’яваныя паветрам прадметы не тонуць у вадзе.

Чым забруджваецца паветра? Паветра — гэта сумесь газаў. Жывым арганізмам для дыхання неабходны кісларод. Выдыхаюць яны вуглякіслы газ. У розных месцах якасць паветра неаднолькавая. Пры пападанні дыму, пылу, іншых шкодных прымесей яно становіцца забруджаным. У такім паветры шмат вуглякіс-

лага газу. У вялікіх гарадах паветра моцна забруджваюць фабрыкі і заводы. Іх трубы выкідаюць шмат дыму і пылу. Забруджваюць паветра выхлапныя газы аўтамабіляў. Шкодныя прымесі трапляюць у яго падчас спальвання смецця. Праз вокны, дзверы забруджанае паветра з вуліцы пранікае ў памяшканні.

Паветра і здароўе. Для здароўя чалавеку патрэбна чыстае паветра. У ім шмат кіслароду, мала вуглякіслага газу і розных прымесей. Ачысціць паветра ў прыродзе дапамагаюць зялёныя расліны. Там, дзе іх шмат, лёгка дыхаецца. Таму ўздоўж дарог, на вуліцах, у дварах людзі саджаюць кветкі, кусты, дрэвы. Яны даглядаюць пасадкі, ахоўваюць іх, увільгатняюць і рыхляць глебу. Для барацьбы з пылам летам гарадскія вуліцы паліваюць вадой.

Для здароўя карысна штодзень бываць на свежым паветры. Гэта дапамагае загартоўванню.

Шкодна знаходзіцца там, дзе едзе шмат транспар-ту. Больш часу трэба праводзіць у лесе, парку. Людзі сочаць за чысцінёй паветра ў памяшканнях. Пыльнае, душнае паветра шкоднае для здароўя. Таму памяшканні праветрываюць. Для гэтага адчыняюць фортакі, вокны, дзверы. Паветра з памяшкання выходзіць вонкі. Яго змяняе свежае паветра з вуліцы.

Часам пры праветрыванні робяць **скразняк**. Гэта моцны паток паветра. Ён узнікае праз адтуліны, якія размешчаны адна насупраць другой. Напрыклад, у пакоі адчынена фортак, а таксама дзверы насупраць яе. Падчас скразняку паветра ў пакоі хутка замяняецца свежым.

Памятайце! Знаходзіцца на скразняку небяспечна: можна прастудзіцца. Моцны паток паветра можа разбіць аконныя шыбы.

Людзі стараюцца не ўносіць пыл і грязь у памяшканні. Таму на ўваходзе выціраюць абутак аб спецыяльны дыванок. Яго рэгулярна вытрасаюць і ўвільгатняюць. У памяшканні здымаюць верхнюю вопратку, пераабуююцца ў зменны абутак. Дома, у класе важна праводзіць вільготную ўборку. Пры гэтым мыць падлогу,

выціраць пыл з мэблі, лісця хатніх раслін.
Добра і хутка збірае пыл пыласос.

1. Падрыхтуйце паведамленне «Як пазбавіцца ад пылу ў памяшканні». Прадоўжыце пералік.

Ш т о р о б і м? Выціраем,

Ч ы м? Анучай,

Д з е? Пад сталом,

Назавіце месцы ўборкі, выкарыстоўваючы словы: *у, на, пад, за, паміж, з-пад*.

2. Растлумачце сэнс прыказкі: «Чыста жыць — здаровым быць».

1. Якое значэнне мае чыстае паветра для жыцця на зямлі?

2. Чаму забруджваецца паветра ў прыродзе? Для адказу выкарыстоўвайце малюнак на старонцы 21.

3*. Для чаго ў гарадах людзі саджаюць расліны на вуліцах, у дварах?

4*. Ці звязана здароўе чалавека з паветрам? Растлумачце як.

Даведайцеся, хто кожны дзень прыбірае ваш клас. Як завуць прыбіральшчыцу? Чым вы можаце ёй дапамагчы? Падумайце, дзе ў класе можа быць пыл, грязь. Што трэба зрабіць, каб у памяшканні было чыста? Чым вы зоймецеся спачатку? Чым пазней?

Вада, яе ўласцівасці

! Што такое вада? Колькі разоў на дзень вы сустракаецеся з вадой?

Цякучая, прэсная, раствараць,
вадзяная пара.

Вада акружае нас усюды. Яна ў ручаі, рацэ, возеры, балоце, моры. Вада ёсць у дажджы і ў тумане. Яе здабываюць са студні і з вада-праводнага крана. Вада — частка нежывой прыроды.

Вывучыць уласцівасці вады можна з дапамогай органаў пачуццяў і вопытаў.

Правядзіце вопыты з вадой. Па малюнках складзіце план сваіх дзеянняў. Пасля кожнага вопыту зрабіце вывад. Супастаўце яго з тэкстам.

1. Пераліце вадку са шклянкі ў міску. Што адбываецца з вадой? Чаму?

Вада льецца, цячэ, расцякаецца. Яна вадкая, цякучая. (Падумайце, што яшчэ бывае вадкім, цякучым.) Каб вада не расцякалася, яе наліваюць у розны посуд: слоікі, вёдры, бочкі. Вадкая вада цячэ ў рэках, выцякае з крана.

2. Якую форму мае вада ў шклянцы? А ў місцы?

Вада прымае форму посуду, у якім знаходзіцца.

3. Параўнайце па колеры ваду і малако. Ці мае чыстая вада колер?

Чыстая вада бясколерная. Успомніце, што яшчэ бывае бясколерным.

4. Апусціце ў шклянкі з вадой і малаком лыжку. Ці бачна лыжка ў вадзе? А ў малацэ? Чаму?

Вада празрыстая. Што яшчэ бывае празрыстым?

5. Пакладзіце ў адну шклянку з вадой трохі цукру. У другую — столькі ж солі. Размяшайце. Што вы назіраеце? Пакаштуйце ваду на смак. Якая яна ў першай шклянцы? А ў другой? Ці можна сказаць, што цукар і соль у вадзе зніклі? Ці дакладна тое, што яны сталі нябачнымі? Зрабіце вывад.

Цукар, соль нябачныя ў шклянках з вадой пасля размешвання. Вада **растварыла** іх.

Часцінкі цукру і солі перамяшаліся з часцінкамі вады. Вось чаму яна стала салодкай і салёнай. Вада растварае не ўсе рэчывы. Не раствараюцца ў ёй пясок, мел. Як гэта праверыць?

6. Панюхайце ваду. Ці мае чыстая вада пах?

Вада не мае паху, калі яна чыстая.

7. Паспрабуйце на смак чыстую ваду. Ці можна назваць яе салодкай (салёнай, кіслай, горкай)? Які орган пачуццяў дапамагае адчуваць смак?

Чыстая вада не мае смаку, **прэсная**. Што яшчэ бывае прэсным?

Веданне ўласцівасцей вадкай вады дапамагае людзям у штодзённым жыцці. Цякуюча вада змывае грязь. Вадой умываюцца. У ёй мыюць адзенне. Бясколернай, без паху бывае толькі чыстая вада. Калі вада мутная, мае пах або смак, яе нельга піць. Яна непрыдатная для гатавання ежы. Чыстая вада празрыстая. Напрыклад, людзі наліваюць яе ў ак-ва-ры-у-мы. Так можна назіраць за рыбкамі. Людзі выкарыстоўваюць уласцівасць вады раствараць шмат якіх рэчывы. Яны кладуць цукар у чай, соль — у суп.

Мы вывучылі ўласцівасці вадкай вады. Але вада можа быць цвёрдай. Гэта адбываецца пры замярзанні. За-мёрз-лу-ю ваду на-

зываюць ільдом. Снег, град — гэта таксама цвёрдая вада.

Вада можа не толькі расцякацца, але і «лятаць». У выглядзе пары яна ўвесь час паднімаецца ў паветра з паверхні рэк і азёр. **Вадзяная пара** — гэта малюсенькія кропелькі вады. З яе ўтвараюцца аблогі, хмары. З хмар ідзе дождж або снег. Так вада вяртаецца на зямлю, у рэкі, азёры. Раса, туман — гэта таксама вада.

1. Па апісанні вызначце, пра якую ўласцівасць вады ідзе гаворка.

З кубка вада разлілася на стол.

У суп паклалі соль. Ён стаў смачнейшым.

2. Прадоўжыце пералік уласцівасцей вады: цягучая,

3. Скажыце інакш: *не мае смаку* — ..., *не мае колеру* —

1. Дзе ў прыродзе сустракаецца вада?

2. Чаму ваду захоўваюць у розным посудзе?

3*. Растлумачце, як вада звязана са снегам (ільдом, вадзяной парай, расой).

4*. Як веданне ўласцівасцей вады дапамагае людзям у штодзённым жыцці?

Разам з дарослымі патрэніруюцца раствараць у вадзе розныя рэчывы.

Вада — прыроднае багацце

 Адкуль у нашы дамы прыходзіць вада? Куды яна выходзіць?

Мікробы.

Значэнне вады. Вада з'яўляецца важнай часткай прыроды. Без яе жыццё на зямлі немагчыма. Вада ўтрымліваецца ў кожным арганізме. Яе шмат ва ўсіх частках раслін. Успомніце, колькі соку ў ягадах, агародніне, фруктах. Целы жывёл, чалавека таксама больш чым напалову складаюцца з вады. Вада патрэбна палям, агародам, садам і лясам. Калі доўгі час не ідуць дажджы, то засыхаюць расліны, не растуць грыбы. У засушлівае лета бываюць дрэнныя ўраджаі збожжа, агародніны, садавіны. Каб гэтага не здарылася, людзі паліваюць расліны.

Без вады не могуць пражыць свойскія і дзікія жывёлы. «Без вады няма жыцця», — гавораць людзі. Без яе знікла б усё жывое.

У нашай краіне шмат вадаёмаў — рэк і азёр. Яны ўпры-гож-ва-юць прыроду. Шмат вады патрабуецца для работы фабрык і заводаў. Без вады немагчыма пабудаваць дом, зрабіць аўтамабіль. Вадой абаграваюць жыллё. Па вадзе перавозяць грузы. Для шматлікіх раслін і жывёл вадаёмы — прыродны дом.

Іх берагі — выдатныя месцы для адпачынку людзей. А-чы-шча-ну-ю ваду з азёр, рэк людзі выкарыстоўваюць у быце. Ваду нічым нельга замяніць. Яна — адно з галоўных прыродных багаццяў.

Што забруджвае ваду? Здараецца, што вада ў рэках, азёрах за-брудж-ва-ец-ца рознымі адходамі. Шмат смецця трапляе ў вадаёмы падчас адпачынку людзей. У іх сцякае вада, якую выкарыстоўвалі ў быце. Каля рэк і азёр мыюць машыны. У такой вадзе шмат шкодных рэчываў, **мікробаў**. Ад забруджвання вады, берагоў вадаёмаў гінуць расліны і жывёлы.

Забруджаная вада шкодная для здароўя чалавека. Таму кожны абавязаны клапаціцца пра чысціню рэк і азёр. У іх нельга мыць бялізну, выліваць туды бытавыя адходы, мыльную ваду. Нельга кідаць у вадаёмы і пакідаць на іх берагах смецце.

Беражыце ваду! Людзям увесь час патрэбна чыстая прэсная вада. Яе запасы на зямлі невялікія. Значыць, кожны з нас павінен эканомна

расходаваць ваду. Часам мы не заўважаем, як многа вады выліваем дарма. Напрыклад, мыем рукі пад моцным струменем. А можна ж прыкрыць кран. Гэта не перашкодзіць мыцца, затое вады выцеча менш.

Каб вада не прападала без патрэбы, своєчасова закрывайце краны. Няспраўныя краны трэба тэрмінова рамантаваць. Калі навучыцца правільна чысціць зубы, можна таксама эканоміць ваду. Не трэба надоўга пакідаць кран адкрытым. Адразу наліце ваду ў кубак і закрыйце кран. Паласкаць рот з кубка зручней. І вады вы многа збе-ра-жа-це.

1. Для чаго людзі выкарыстоўваюць ваду? Выберыце тое, што падыходзіць.

Для піцця, мыцця, умывання, ацяплення дамоў, гульні ў лужынах, перавозкі грузаў, гатавання ежы, сушкі бялізны.

2. З крана капае вада. Як вы будзеце дзейнічаць?

3. Прыдумайце гісторыю па схеме.

Кропелька вады → ручаёк → рачулка → рака.

1. Чаму ваду адносяць да прыродных багаццяў? Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 29.

2. Чаму забруджваецца вада ў прыродзе? Як гэтага пазбегнуць?

3*. Чаму трэба берагчы ваду? Што вы робіце для гэтага?

4*. Растлумачце, як можна эканоміць ваду. Раскажыце, як вы эканоміце ваду.

Разам з дарослымі складзіце памятку «Як берагчы ваду».

Вада і здароўе

Чаму так гавораць: «Не ўсякая вадзіца для піцця падыходзіць»?

Фільтр, ачышчальныя станцыі, правілы гігіены.

Наш арганізм увесь час расходuje ваду. Таму яе запас неабходна папаўняць. Чалавеку ў суткі патрэбна каля двух літраў вады. Частку мы выпіваем, а частку атрымліваем з ежай. Без вады можна пражыць усяго некалькі дзён. Ад яе якасці залежыць наша здароўе.

Для піцця, гатавання ежы патрэбна чыстая вада. У гарадскія дамы яна паступае з водаправода ўжо ачышчана. Але пэўная колькасць шкодных рэчываў там усё роўна застаецца. Таму пітную ваду з-пад крана дадаткова ачышчаюць з дапамогай бытавых фільтраў. У сырой вадзе з ракі або возера шмат небяспечных мікробаў. Яе нельга піць без кіпячэння.

Адкуль бярэцца вада ў водаправодным кране? Людзі накіроўваюць у трубы рачную ваду. Яе ачышчаюць, перш чым пусціць у гарадскі дом. Для гэтага будуюць спецыяльныя **ачы-шчаль-ны-я станцыі**. Там вада праходзіць праз розныя фільтры.

Ачышчаную ваду людзі выкарыстоўваюць у быце. Потым забруджаная вада з дамоў па трубах зноў трапляе на а-чыст-ку. Толькі ачышчаная вада можа вярнуцца ў раку. Аднак яе ачыстка абыходзіцца дарага. Кантраляваць расход вады і эканоміць грошы дапамагаюць лі-чыль-ні-кі. Людзі ўстанаўліваюць іх у жылых дамах.

Для ўмацавання здароўя важна прытрымлівацца **правіл гігіены**. Гэта немагчыма зрабіць без вады. Яна неабходна, каб трымаць у чысціні цела. Раніцай мы моем рукі, твар, шыю, вушы, чысцім зубы. Вечарам перад сном прымаем душ, зноў чысцім зубы. Мыем рукі пасля прагулкі, паездкі ў транспарце, уборкі пакоя, наведвання туалета. Абавязкова — перад ядой. Не радзей аднаго-двух разоў на тыдзень ходзім у лазню або купаемся ў ванне. Цела абмываем цёплай вадой з мылам і мачалкай. У вадзе моем адзенне, посуд, прыбіраем з дапамогай яе памяшканні.

Ваду выкарыстоўваюць для загартоўвання. Для здароўя карысны абліванне вадой, душ. Загартоўваюць нядоўгія апусканні ў ваду і купанне ў вадаёмах, ба-сей-нах. Для кожнага чалавека важна навучыцца плаваць.

Памятайце! Вада бывае небяспечнай. У ёй можна ўтапіцца. Адпачываць каля вадаёмаў дзецям дазваляецца толькі з дарослымі. Небяспечным можа быць і дно вадаёма. Там трапляюцца карчы, камяні, абрывы. Нельга знаходзіцца ў вадзе падчас навальніцы. Калі купацца ў халоднай вадзе, можна прастудзіцца. У дажджлівае надвор'е трэба апранаць адзежу і абуваць

абутак з непрамакальных матэрыялаў. Нельга выходзіць на тонкі або падталы лёд.

1. Ці можна падтрымліваць чысціню свайго цела, не выкарыстоўваючы ваду? Складзіце сказы пра ваду са словамі: *моем, чысцім, прыбіраем, купаемся, прымаем душ*.

2. Растлумачце, у якіх сітуацыях вада можа быць небяспечнай.

1. Як людзі выкарыстоўваюць ваду?

2. Ці ўсякую ваду можна піць?

3*. Якіх правіл гігіены трэба прытрымлівацца, каб заставацца здравым?

4*. Ці звязана здароўе чалавека з вадой? Растлумачце як.

Падрыхтуйце паведамленне «Небяспечная вада».

Тэмпература і тэрмометр

Якое сэння надвор'е? Якая пара года? Што мы маем на ўвазе, калі гаворым «холадна», «горача»?

Тэмпература, тэрмометр, градус.

Людзі часта ўжываюць у размове словы «цёпла», «холадна», «горача», «халаднавата»,

«пацяплела». Яны маюць на ўвазе **тэмпературу** і яе змены. Вывзначыць тэмпературу можна з дапамогай **тэрмометра**. Тэрмометры бываюць пакаёвыя, вулічныя, медыцынскія, водныя. З іх дапамогай даведваюцца пра тэмпературу паветра ў пакоі, на вуліцы, пра тэмпературу цела, вады.

1. Разгледзьце тэрмометр. З якіх частак ён складаецца? Пакажыце шкляную трубачку. Пакажыце пласцінку з дзяленнямі.

2. Праверце, як працуе водны тэрмометр. Для гэтага вазьміце дзве шклянкі. У адну наліце цёплую ваду, у другую — халодную.

3. Апусціце тэрмометр у шклянку з цёплай вадой. Што вы назіраеце?

4. Апусціце тэрмометр у шклянку з халоднай вадой. Якімі сталі яго паказанні? Як змяняецца вышыня слупка вадкасці?

Тэрмометр складаецца са шкляной трубачкі і пласцінкі з дзяленнямі. Трубачка напоўнена

спецыяльнай вадкасцю. У цяпле вадкасць у трубачцы паднімаецца, а калі холадна — апускаецца. Кожнае дзяленне на пласцінцы роўна аднаму градусу. Таму тэрмометр па-іншаму называюць гра-дус-ні-кам. Пасярэдзіне пласцінкі стаіць нуль. Гэта мяжа паміж градусамі цяпла і марозу. Канец слупка вадкасці на трубцы паказвае на колькасць градусаў. На пласцінцы каля вялікіх дзяленняў стаяць лічбы. Яны аблягчаюць падлік градусаў.

Адлік градусаў пачынаецца ад нуля. Уверх ад-ліч-ва-юць градусы цяпла. Чым вышэй паднялася тэмпература, тым цяплейшае паветра, гарачэйшая вада. Градусы холаду (марозу) адлічваюць ад нуля ўніз. Чым ніжэй апускаецца тэмпература, тым халаднейшае паветра.

Градусы цяпла запісваюць са знакам «+». Градусы марозу абазначаюць на пісьме са знакам «-». Замест слова «градус» прынята пісаць маленькі кружок ($^{\circ}$). Чытаць тэмпературу можна па-рознаму. Напрыклад, пра -10° можна сказаць так: 10 градусаў марозу або 10° ніжэй за нуль.

Даведацца пра тэмпературу паветра з дапамогай тэрмометра нескладана. Для гэтага трэба ўмацаваць вулічны градуснік за акном на ўзроўні вачэй. На яго не павінны трапляць сонечныя прамяні.

Памятайце! Карыстацца тэрмометрам трэба асцярожна. Калі вы выпадкова разбілі яго, неадкладна паведаміце дарослым.

Хлопчык набіраў ваду ў ванну для купання. Мама праверыла ваду і сказала, што яна надта гарачая. Хлопчык сам усунуў руку пад кран. Вада здалася яму нармальнай. Ён залез у ванну і адразу выскачыў з яе. Вада была гарчай. Гарчая вада можа выклікаць апёкі цела.

Ці можам мы дакладна вызначыць і з упэўненасцю сказаць, якая тэмпература вады? Як дзейнічаць у такой сітуацыі?

1. Прачытайце: $+6^{\circ}$, -3° , $+18^{\circ}$, -15° , 0° , $+34^{\circ}$. У якія поры года мы можам назіраць кожную з гэтых тэмператур? Якая з іх прымальная для памяшкання?

2. Тэрмометр паказвае 10° цяпла. Колькі градусаў паказваюць два тэрмометры?

1. Чым вымяраюць тэмпературу?

2. Якія бываюць тэрмометры? Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 35.

3*. Раскажыце, з якіх частак складаецца тэрмометр.

4*. Як вызначыць тэмпературу, якую паказвае тэрмометр?

Дома папрасіце дарослых паказаць вам медыцынскі тэрмометр. Вымерайце тэмпературу свайго цела. Даведайцеся і запомніце, якая тэмпература лічыцца нармальнай. Што азначае, калі тэмпература цела чалавека паднімаецца?

Глеба, яе састаў

Ёсць на свеце цудоўная кладоўка. Вясной пакладзеш у яе жменьку насення — летам і восенню можна збіраць ураджай. Пра якую кладоўку ідзе гаворка? Дзе вы яе назіралі?

Глеба, перагной, калекцыя.

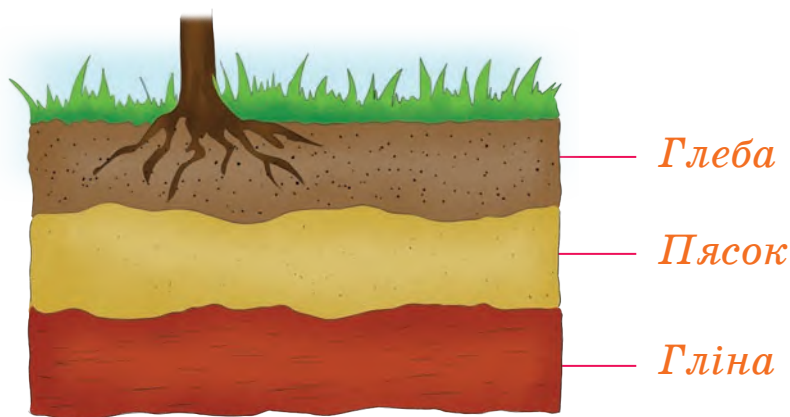

На малюнку паказаны верхні слой зямлі. Ён мае цёмную афарбоўку. У ім раз-рас-таюцца карані раслін. Гэты верхні слой зямлі называецца **глебай**. У глебе знаходзяцца чарвякі, насякомыя, іх лічынкі. У ёй жывуць дробныя звяркi: напрыклад, краты, мышы. Глебавы слой рыхлы. У ім ёсць усё неабходнае для жыцця раслін. Расці і развівацца без глебы яны не могуць.

У глебе ёсць пясок. Пясчаныя зярняткі маленькія. Яны не прыліпаюць адно да аднаго. Кожная пясчынка ляжыць асобна. У глебе маюцца камячкі. Калі іх рас-цер-ці, то мы ўбачым пылінкі. Гэта гліна. Пылінкі драбнейшыя

за пясчынкі. Яны зліпаюцца адна з адной. Калі глебу змясціць у ваду, то спачатку асядае пясок. Потым апускаюцца на дно дробныя часцінкі — гліна.

Рэшткі лісця, карэньчыкаў, загінулых насякомых, чарвякоў у глебе перагніваюць. Так утвараецца **перагной**. Ён і надае глебе цёмны колер. Перагной змешваецца з пяском, глінай і ўгнойвае глебу. З яго ўтвараюцца неабходныя для харчавання раслін рэчывы (солі). Значыць, глеба складаецца з пяску, гліны, перагною. У ёй ёсць неабходныя для жыцця раслін вада і паветра.

1. Акуратна пакладзіце крыху глебы на ліст паперы. З дапамогай лупы даследуйце глебу. Якога яна колеру? З чаго складаецца?

2. Знайдзіце ў глебе зярняткі-пясчынкі. Апішыце іх. Адшукайце дробныя камячкі. Разатрыце іх. З чаго яны складаюцца? Што больш дробнае: пясчынкі або пылінкі?

3. Ці ёсць у глебе дробныя карэньчыкі, сцяблінкі раслін, часткі насякомых і іншых жывёл? Падумайце, што з імі адбудзецца ў далейшым.

4. Апусціце сухую глебу ў шклянку з вадой. Паназірайце, як з яе выходзяць пубыркi. Што даказвае гэты вопыт? Звярніце ўвагу на асяданне часцінак глебы. Разгледзьце асадак. Што вы бачыце на дне шклянкі? Што над пяском?

5. Прачытайце словы. Скажыце, што ўваходзіць у састаў глебы? Выключыце лішняе.

Вада, пясок, гліна, снег, перагной, паветра.

Глеба нібыта звязвае нежывую і жывую прыроду ў адно цэлае. Давайце разгледзім як. Вы ўжо ведаеце, што асновай глебы з'яўляюцца пясок і гліна. У ёй ёсць вада і паветра. Усё гэта — нежывая прырода. У глебе растуць расліны. У ёй жывуць чарвякі, насякомыя і іншыя арганізмы. З рэштак раслін і жывёл у глебе ўтвараецца перагной. Ён неабходны для жыцця раслін.

 1. Разгледзьце малюнак на старонцы 39. Як называецца верхні слой зямлі?

2. З чаго ў глебе ўтвараецца перагной?

3*. Як вызначыць, што ў глебе ёсць паветра? Выкарыстоўвайце малюнак на старонцы 40.

4*. Да жывой або нежывой прыроды адносіцца глеба? Чаму?

 Разам з дарослымі прагуляйцеся да месца, дзе можна ўбачыць слаі зямлі. Вазьміце ўзоры глебы, пяску, гліны. Прасушыце іх, рассыпце па скрыначках. Арганізуйце ў класе **ка-лек-цы-ю** «Глеба, яе састаў».

Глеба — прыроднае багацце

 Якое значэнне мае глеба для раслін і жывёл?

Урадлівы, урадлівасць.

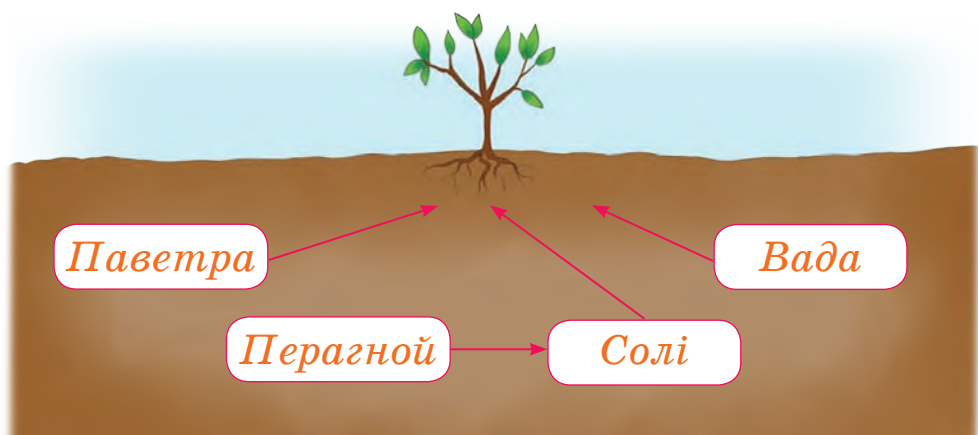

Глеба — важная частка прыроды. У ёй жывуць дробныя жывёлы (*успомніце якія*), растуць расліны. Як вядома, расліны карысныя для ўсяго жывога. Без іх не маглі б існаваць на зямлі людзі і жывёлы.

Кожны год на палях, агародах людзі вырошч-ва-юць расліны. Насенне высаваюць не ў пясок або гліну. Там яно можа прарасці, але расткі хутка загінуць. Раслінам патрэбна

глеба, у якой ёсць перагной. Глебы, багатыя перагноем, называюць **урадлівымі**. З перагною ўтвараюцца пажыўныя рэчывы (солі). Без іх расліны не могуць жыць. Перагной склейвае часцінкі глебы ў камячкі. Пустыя месцы паміж імі запаўняе паветра. Ім дыхаюць карані раслін. У багатую перагноем глебу праходзіць вада. Яе ўсмоктваюць карані раслін. Разам з вадой яны таксама атрымліваюць неабходныя для жыцця рэчывы (солі). Вясной перад сяўбай насення глебу аруць, скародзяць. Летам падчас росту раслін — рыхляць. Гэта робяць для таго, каб глеба лепш прапускала паветра і ўсмоктвала ваду.

Нездарма людзі называюць глебу цудоўнай кладоўкай, карміцелькай. Яе галоўная ўласцівасць — **урадлівасць**. На ўрадлівай глебе вырастаюць добрыя ўраджаі збожжа, агародніны, садавіны. З раслін мы атрымліваем хлеб, крупы, цукар, алей.

Жыццё шматлікіх дзікіх і свойскіх жывёл таксама звязана з глебай. Яны ж ядуць корм, які расце на ёй. У сваю чаргу свойская жывёла дае чалавеку мяса, малако, яйцы, мёд. Выходзіць, без глебы мы не змаглі б забяспечыць сябе прадуктамі харчавання. Яна такая ж важная для чалавека, як вада і паветра.

Памятайце! У глебе многа мікробаў. Шмат якія з іх выклікаюць небяспечныя хваробы. Таму пасля работы з глебай трэба абавязкова вымыць рукі з мылам. Не забывайцеся таксама перад ужываннем у ежу мыць агародніну, ягады, садавіну.

1. Насыпце крыху гароху ў шклянку. Як прылягаюць гарошыны адна да адной? Ці ёсць паміж імі прамежкі? Чым яны запоўнены? З чым можна параўнаць гарошыны і прамежкі паміж імі, ведаючы састаў глебы?

2. Разгледзьце малюнак на старонцы 42. Абмяркуйце, што атрымліваюць расліны з глебы.

1. Як людзі выкарыстоўваюць глебу?

2. Чаму глебу называюць прыродным багаццем?

3*. Ці ўсякую глебу можна назваць «цудоўнай кладоўкай»? Чаму?

4*. Ці залежыць ад глебы жыццё раслін, жывёл, чалавека? Чаму?

Прыміце ўдзел у працы дарослых у прыродзе восенню.

Ахова глебы

Пасля моцнага дажджу дзеці ўбачылі на дарозе даж-джа-вых чарвякоў. Хлопчыкі хацелі іх раздушыць. Але настаўніца не дазволіла. Чаму?

Яр, неўрадлівая.

Глебавы слой утвараецца вельмі павольна. Таму нельга дапускаць яго раз-бу-рэн-ня. Людзі клапацяцца аб глебе, паляпшаюць яе ўласцінасці. Кожны год на палях, агародах яе апрацоўваюць: аруць, скародзяць, рыхляць. У рыхлай глебе лепш прарастае насенне. Расткі раслін хутчэй прабіваюцца наверх. Каб у глебе было больш перагною, уносяць угнаенні.

Урадлівасць глебы паляпшаюць дажджавыя чарвякі. Яны рыхляць яе, калі перасоўваюцца. Тады ў глебу лепш пранікаюць паветра і вада. Апроч таго, чарвякі зацягваюць у свае норкі раслінныя рэшткі. Так глеба а-ба-га-ча-ец-ца перагноем. Таму гэтых жывёл трэба ахоўваць.

Вялікую шкоду глебе наносяць моцныя вятры. Яны высушваюць яе, здзімаюць урадлівыя часцінкі. Там, дзе вецер пагражае глебе, высаджваюць полеахоўныя лясныя палосы. Дрэвы,

кусты не даюць вятрам разгуляцца, памяншаюць іх сілу.

Таксама шкодзіць глебе лішак вады. Гэта здараецца падчас хуткага раставання снегу вясной і праліўных дажджоў летам. Уся вада не можа адразу ўвабрацца ў зямлю. Яе патокі змываюць глебу на палях, вымываюць ямы. Утвараюцца глыбокія **яры**. Яны перашкаджаюць апрацоўцы глебы.

Людзі стараюцца не пакідаць палі пустымі, голымі. Пасля ўборкі ўраджаю іх зноў засяваюць. Расліны за-сце-ра-га-юць глебу ад уздзе-ян-ня ветру і патокаў вады.

У прыродзе нельга пакідаць смецце. Яно забруджвае глебу. Забаронена разводзіць вогнішчы, выпальваць сухую траву. Падчас пажараў выгарае перагной, і глеба становіцца **неўрадлівай**. На ёй доўгі час не растуць расліны.

1. Абмяркуйце, хто мае рацыю.

Сказала рыдлёўка: «Глеба, каб капаць». Чаравікі сказалі: «Глеба, каб хадзіць». А людзі сказалі: «Глеба, каб жыць».

2. Падумайце, як можна палепшыць урадлівасць глебы.

3. Як вы разумееце сэнс слоў: *урадлівая* — *неўрадлівая*?

4. Адкажыце на пытанні. Дапасуйце словы.

Чым аруць глебу? Чым рыхляць? Чым скародзяць? Чым паліваюць? Чым мыюць рукі?

1. Чаму пра глебу трэба клапаціцца?

2. Чаму трэба ахоўваць дажджавых чарвякоў?

3*. Якую шкоду прыносяць яры? Як людзі змагаюцца з імі?

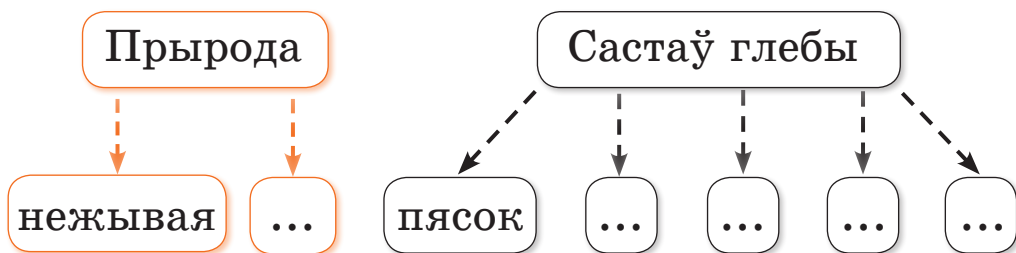
4*. Як людзі засцерагаюць глебу ад ветру? Як ад пажараў?

Паназірайце за ростам травы на вы-тап-та-ных участках газона. Якая сувязь паміж вы-топ-тван-нем газона і ростам травы на ім?

Пагаворым пра нежывую прыроду. Разважайце, раскажыце

1. Дапоўніце схемы (вусна).

2. У пералічаных назвах выключыце лішняе. Рас-
тлумачце свой выбар.

Вада, камень, расліны, кніга.

Расліны, грыбы, вада, жывёлы.

3. Вызначце, як чаргуюцца словы. Працягніце пе-
ралік.

Расліна, вада, жывёла, ...,

Паветра, дрэва, вада, ...,

4. У заданні пералічаны састаў і ўласцівасці гле-
бы. Што адносіцца да яе саставу, а што — да ўласціва-
сцей?

Пясок, прапускае ваду, гліна, перагной,
прапускае паветра, вада, урадлівасць, па-
ветра.

5. Вызначце, што ха-рак-та-ры-зу-юць названыя прыметы і ўласцівасці.

Яркае, гарачае, залацістае, прамяністае.

Бясколернае, празрыстае, нябачнае, дрэнна праводзіць цяпло.

Вадкая, празрыстая, цякучая, не мае формы.

6. Правядзіце гульню «Прыродны — непрыродны». Падзяліцеся на групы. Вазьміце невялікі мяч. Устаньце ў круг. Кідайце адзін аднаму мяч, называючы любы прадмет. Мяч трэба злавіць, калі названы прадмет азначае нешта прыроднае. Калі ён не з'яўляецца прыродай, мяч трэба ад-штурх-нуць або не дакранацца да яго рукамі.

ЖЫВАЯ ПРЫРОДА І ЧАЛАВЕК

РАСЛІНЫ — ЧАСТКА ЖЫВОЙ ПРЫРОДЫ

Разнастайнасць раслін

Што адносіцца да жывой прыроды? Пра якую групу жывых арганізмаў можна сказаць так: «Дыхаюць, харчуюцца, растуць. Перамяшчацца не могуць».

Ствол, **ка**ра, **вян**уць.

У лясах, садах, на лугах і палях расце шмат розных раслін. Усе расліны — жывыя арганізмы. Яны дыхаюць, харчуюцца, растуць, раз-мна-жа-юц-ца, адміраюць.

Расліны можна падзяліць на 3 асноўныя групы: дрэвы, кусты, травы (*глядзі форзац 2*).

Бяроза, клён, елка, яблыня — дрэвы. У дрэва адно тоўстае сцябло. Яго называюць **ства**лом. Ствол дрэва пакрыты **ка**рой. Ад ствала адыходзіць шмат галін. На іх расце лісце, распускаюцца кветкі, спеюць плады.

Ляшчына (арэшнік), парэчкі, агрэст — гэта кусты. У куста ёсць некалькі тонкіх ствалоў. Гэтак жа, як у дрэва, яны пакрыты карой.

Агурок, васілёк, суніцы — гэта травяністыя расліны (травы). Сцёблы траў мяккія, гнуткія, сакавітыя. Кары на іх няма. Многія травы восенню **вянуць**, засыхаюць. Яны не пры-ста-са-ва-ны да зімовых маразоў. З дрэвамі і кустамі гэтага не адбываецца.

Кожны чалавек абавязаны ахоўваць расліны. Дзецям не пад сілу самім вырошчваць іх. Аднак яны могуць беражліва ставіцца да кожнага зялёнага лісціка, кожнай зялёнай галінкі. У прыродзе нельга ламаць, ірваць расліны без патрэбы.

Пры-гледзь-це-ся да раслін у двары вашага дома або школы. Ці не чакаюць яны ад вас дапамогі? Дапамажыце ім, калі трэба: паліце вадой, падрыхліце глебу, падвяжыце да калка.

1. Пазнайце групы раслін па апісаннях. Прывядзіце прыклады раслін з кожнай групы.

Невысокія расліны. Маюць шмат тонкіх ствалоў з карой.

Сцёблы мяккія, гнуткія. Кары на сцёблах няма.

Высокія расліны. Іх тоўстыя ствалы пакрыты карой.

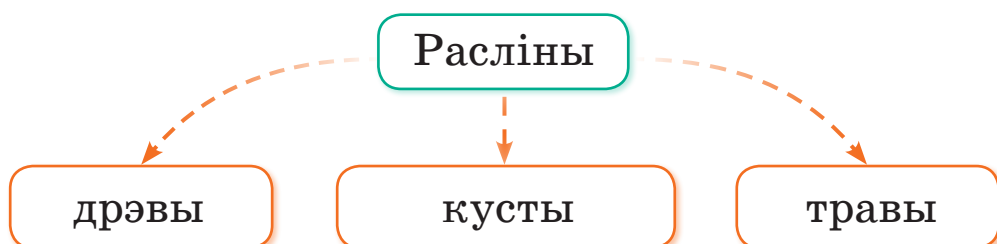
2. Працягніце пералік дрэў: клён, ... ,

3. Гульня «Дрэвы, кусты, травы». Пры называнні дрэва — выцягнуць рукі ўверх, стаць на пальчыкі (*дрэвы высокія*). Пры называнні куста — развесці рукі ў бакі (*кусты шырокія*). Калі называецца травяністая расліна, трэба прысесці на кукішкі (*травы нізкія*).

 1. Якія дрэвы (кусты, травяністыя расліны) вы ведаеце?

2. Чаму расліны адносяць да жывой прыроды?

3*. Прачытайце схему. Якія бываюць расліны? Прывядзіце прыклады.

4*. Прачытайце назвы раслін. На якія групы іх можна падзяліць? Дапоўніце групы сваімі прыкладамі.

Бяроза, рамонак, дуб, бэз, парэчкі, дзьмухавец.

 Знайдзіце ў прыродзе і пакажыце дрэва (куст, травяністую расліну). *Параўнайце дрэва і куст. У чым іх падабенства? У чым адрозненне?

Часткі раслін

! Што агульнае ў будове ўсіх раслін? Чым яны адрозніваюцца адна ад адной?

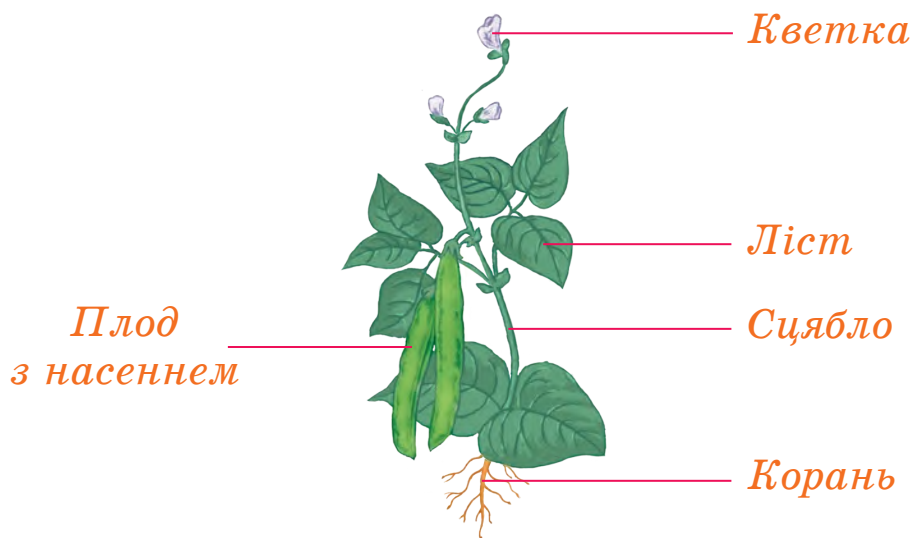
Кветкавыя, падземная, надземная, арганізм, аплікацыя, прарошчванне.

Расліны, якія хаця б раз у жыцці цвітуць, называюць **кветкавымі**. Усе яны розныя па вонкавым выглядзе, але маюць аднолькавую будову, агульныя часткі.

1. Разгледзьце малюнак. Прачытайце назвы частак кветкавай расліны. З апорай на малюнак раскажыце пра яе будову.

2. Разгледзьце жывыя або засушаныя расліны, якія вам выдаў настаўнік. Няхай адзін з вас называе часткі расліны, а другі іх паказвае.

3. Назавіце часткі расліны, якія растуць над зямлёй. Што расце пад зямлёй?

Корань, сцябло, ліст, кветка, плод з насеннем — часткі кветкавай расліны. Корань — яго пад-зем-на-я частка. Карані ўтрымліваюць расліну ў глебе. Яны ўсмоктваюць з яе ваду разам з пажыўнымі рэчывамі.

Сцябло, ліст, кветка, плод з насеннем — над-зем-ны-я часткі расліны.

Сцябло з'яўляецца апорай для ўсіх іншых частак. Па ім вада з пажыўнымі рэчывамі ад каранёў паступае да лісця, кветак, пладоў.

Лісце бывае розным па велічыні, адрозніваецца па будове. Яно дапамагае расліне дыхаць, выпарвае лішнюю вільгаць. Апроч таго, зялёнае лісце здабывае харчаванне з паветра. Яно за-бяс-печ-ва-е ім усе іншыя часткі расліны.

Кветкі раслін адрозніваюцца па велічыні, афарбоўцы, паху. Яны патрэбны для раз-мна-жэн-ня. На месцы кветак вырастаюць плады. Усярэдзіне пладоў выпявае насенне. З насення з цягам часу вырастаюць дарослыя дрэвы, кусты, травы.

Усе часткі расліны звязаны паміж сабой. Разам яны ўтвараюць **арганізм**. Ён жыве як адно цэлае. Кожная частка выконвае сваю работу. Па-шко-джан-не адной з іх можа выклікаць

гібель усёй расліны. Таму не ламайце галіны, не абрываіце лісце, не рэжце кару дрэў і кустоў.

Хлопчык з дзядулем ішлі па вуліцы. Уздоўж яе раслі высокія таполі. Дзень быў спякотны. Пад таполямі было свежа і халаднавата. Стары і малы спыніліся побач з маленькім крывым дрэвам. «Чаму гэта таполя не вырасла, як усе?» — спытаў хлопчык. «Таму што нехта адламаў верхавіну ў гэтага дрэўца. Таполька захварэла. Яна вырасла нізкая і крывая. Для расліны любая траўма небяспечная», — растлумачыў дзядуля.

Ці небяспечны траўмы для чалавека? Як вы думаеце?

Падрыхтуйце картку для аднакласніка. Для гэтага на лісце паперы запішыце назвы дзвюх частак расліны. Аддайце картку таварышу. Ён павінен дапісаць назвы астатніх частак. Праверце і ацаніце працу адно аднаго.

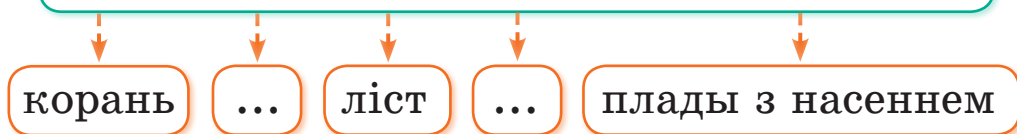

Разгледзьце разрэзаны клубень бульбы. Ці адносіцца клубень бульбы да пладоў? Чаму?

1. Назавіце часткі кветкавай расліны. Дапоўніце схему (вусна).

Часткі кветкавай расліны

2. Пакажыце і назавіце ўсе часткі квітнеючай пакаёвай расліны.

3*. Што ўтвараецца на месцы кветак у раслін?

4*. Растлумачце, чаму нельга пашкодзваць часткі раслін.

1. Зрабіце **ап-лі-ка-цы-ю** расліны. Які матэрыял вы выбераце?

2. Да наступнага ўрока разам з настаўнікам заляжыце насенне фасолі на **пра-рошч-ван-не**. Для гэтага вазьміце 4 шклянкі. У кожную пакладзіце па камяку ваты. На яе раскладзіце насенне. Па малюнку вызначце, якія ўмовы створаны для насення ў 1-й (2, 3, 4-й) шклянцы. З апорай на малюнак выканайце заданне. *Навошта ў 2-ю шклянку налілі шмат вады? *Навошта 4-ю шклянку паставілі ў халоднае месца?

Цяпло

*Сухое
насенне*

Цяпло

*Заліта
вадой*

Цяпло

*Намочана
ў вадзе*

Холод

*Намочана
ў вадзе*

Умовы, неабходныя для жыцця раслін

Успомніце, як вы праводзілі вопыт па пра-рошчван-ні насення.

Прарастаць.

Што патрэбна для прарастання насення?

Разгледзьце вынікі вопыту. Як змянілася насенне ў кожнай шклянцы? Зрабіце вывады. Супастаўце іх з тэкстам.

1. Чаму не **прарасло** насенне ў першай шклянцы?

Насенню для прарастання патрэбна вада. Сухое насенне не прарастае.

2. Чаго не хапіла для прарастання насенню ў другой шклянцы?

Насенне не прарасло, таму што ў шклянцы не было паветра. Яго выцесніла вада.

3. Чаму не прарасло насенне ў чацвёртай шклянцы?

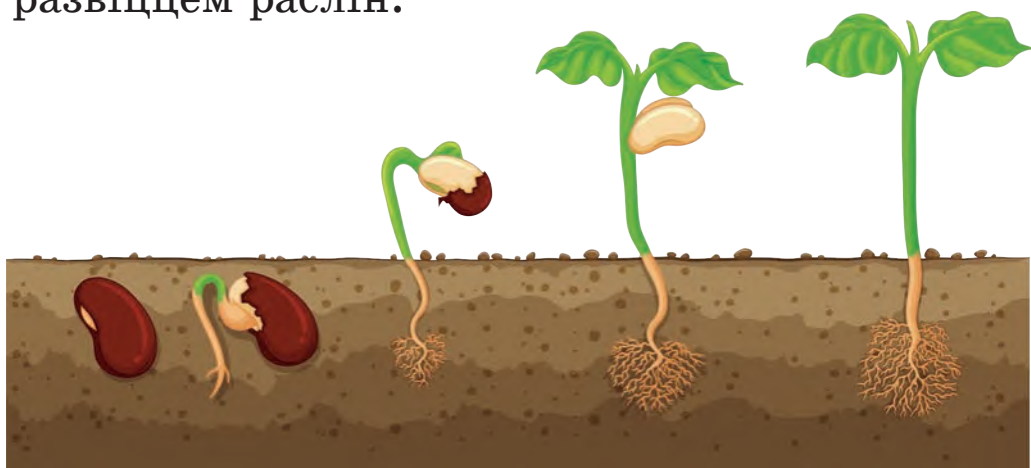
Шклянка стаяла ў халодным месцы. Насенню для прарастання неабходна цяпло.

4. Чаму насенне ў трэцяй шклянцы прабілася, дало расткі?

Насенне было намочана вадой. Да яго паступала паветра. Насенне знаходзілася ў цяпле.

Вывад: для прарастання насенню патрэбны вада, паветра, цяпло. Калі не будзе хаця б адной з гэтых умоў, яно не прарасце.

Пра-рос-ла-е насенне фасолі пасейце ў кветкавы вазон з вільготнай глебай. Пастаўце вазон на падаконнік. Назірайце за ростам і развіццём раслін.

Што патрэбна для жыцця раслін? Пасля сцяўбы насення на па-верх-ні глебы з'яўляюцца маладыя расліны. Іх карані здабываюць з глебы ваду разам з пажыўнымі рэчывамі. Калі вады мала, то расткі засыхаюць. Каб гэтага не здарылася, людзі паліваюць расліны. Пасля паліву глебу рыхляць. У рыхлую глебу паступае паветра. Яно неабходна для дыхання каранёў.

Раслінам для жыцця трэба цяпло. Апроч таго, ім неабходна сонечнае святло. У зялёным

лісці, як у зялёнай «кухні», расліны гатуюць сабе «ежу». Гэта адбываецца толькі пры святле. Таму расліны не могуць доўга абыходзіцца без сонечнага святла. У цемры яны хварэюць і гінуць. Іх лісце губляе зялёны колер. Усё гэта паказвае на тое, што расліны — жывыя арганізмы.

У добрых умовах расліны хутка растуць. Кветкавыя расліны зацвітаюць. З кветак утвараюцца плады. У пладах выпявае насенне. Трапляючы ў глебу, яно прарастае. З насення вырастаюць новыя кветкавыя расліны. Гэта могуць быць дрэвы, кусты, травы.

1. З апорай на табліцу раскажыце пра ўмовы прарастання насення.

Умовы вопыту	Асаблівасць вопыту	Вынік вопыту
Цяпло, паветра	Няма вады	Не прараслі
Вада, цяпло	Няма паветра	Не прараслі
Вада, цяпло, паветра	Усе ўмовы ёсць	Прараслі
Вада, паветра	Няма цяпла	Не прараслі

2. Як развіваецца расліна? Растлумачце з апорай на малюнак на старонцы 57.

1. Што трэба для прарастання насення?

2. Прачытайце схему. Якія ўмовы неабходны для жыцця раслін?

3*. Чаму расліны адносяцца да жывой прыроды? Чаму ў прыродзе з надыходам халадоў расліны перастаюць расці?

4*. Чаму расліны ставяць бліжэй да святла? Для чаго расліны паліваюць?

Прынясіце ў клас насенне розных раслін. *Параўнайце яго па форме (памерах, афарбоўцы). Збярыце ка-лек-цы-ю насення.

Расліны дзікарослыя і культурныя

Шмат раслін можна ўбачыць у лясах, ля вадаёмаў, на лугах, балотах. Хто іх пасадзіў або пасеяў? Хто іх даглядае? Ці трэба іх ахоўваць?

Дзікарослыя расліны,
культурныя расліны.

Дзікарослыя расліны. У лясах, на лугах, балотах, уздоўж дарог можна ўбачыць бярозу,

Каліна

Дзьмухавец

Бяроза

елку, дзьмухавец, крапіву, трыпутнік. Гэтыя расліны ніхто не саджаў. Іх насенне разносяць вецер, птушкі і іншыя жывёлы. Такія расліны ніхто не даглядае. Іх спецыяльна не вырошчваюць. Яны растуць у прыродзе самі па сабе, без дапамогі чалавека. Называюцца гэтыя расліны дзікарослымі.

У прыродзе шмат дзікарослых раслін. Сярод іх ёсць травы, кусты, дрэвы. Мы любуемся іх прыгажосцю, побач з імі адпачываем. Часткі дзікарослых раслін людзі выкарыстоўваюць для сваіх патрэб. Імі кормяцца шмат якія жывёлы. Яны знаходзяць сярод дзікарослых раслін укрыцце, робяць там свае норы, гнёзды.

Калісьці на зямлі былі толькі дзікарослыя расліны. Людзі збіралі іх часткі і ўжывалі ў ежу. Выпадкова рассыпанае насенне

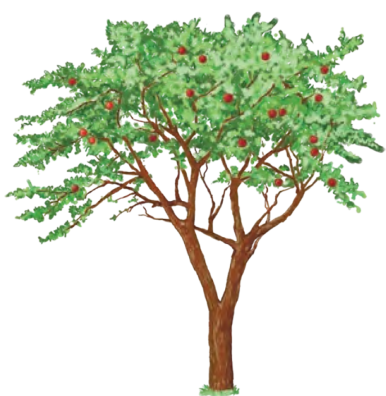
прарастала. Лепшыя расткі людзі адбіралі і высаджвалі ля свайго жылля. Расліны даглядалі. Іх рэгулярна палівалі, падкормлівалі, рыхлілі глебу. Так з'явіліся культурныя расліны.

Культурныя расліны. Кожны дзень мы ядзім хлеб, бульбу, кашы, фрукты. Часта на нашым абедзенным стале бываюць салаты з агародніны: капусты, морквы, буракоў. Усе гэтыя прадукты харчавання атрымліваюць ад культурных раслін. Людзі высаджваюць іх у агародах, садах, сеюць на палях. Яны ўвесь час даглядаюць гэтыя расліны. Апрацоўваюць для іх глебу. Такія расліны спецыяльна вырошчваюць для атрымання кармоў для жывёл.

Сярод культурных раслін ёсць дрэвы, кусты, травы. У агародах людзі вырошчваюць агуркі, капусту, моркву, буракі.

Капуста

Яблыня

Чорныя парэчкі

Гарох

У садах — яблыні, слівы, парэчкі, агрэст. На палях сеюць пшаніцу, жыта, лён, саджаюць бульбу. Многія расліны ўпрыгожваюць нашы балконы, двары, вуліцы.

1. Разгледзьце малюнкi на старонках 60, 61. Што вы на iх бачыце? Назавіце ўсё, што паказана, агульным словам. Ці выпадкова расліны падзелены на групы? Па якой прымеце iх групавалі? Назавіце групы. Абазначце iх фішкамі рознага колеру. Прыведзіце прыклады раслін з кожнай групы.

2. Як называюцца расліны, якія растуць у прыродзе? А тыя расліны, якія людзі спецыяльна вырошчваюць? Выберыце правільныя адказы.

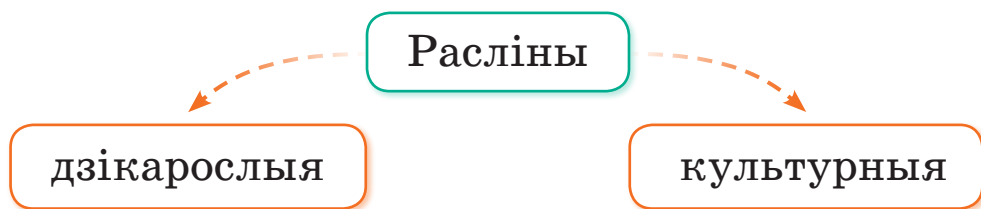
Вулічныя, палявыя, дзікарослыя, хатнія, культурныя, прыродныя.

1. Якія расліны называюць дзікарослымі? Чаму iх так называюць?

2. Для чаго людзі вырошчваюць культурныя расліны?

3*. Прачытайце схему. На якія групы можна падзяліць расліны? Прыведзіце прыклады раслін з кожнай групы.

4*. У лесе расце маліна лясная. У садзе разводзяць маліну садовую. Якая з гэтых раслін культурная? Чаму? Прывядзіце іншыя прыклады такіх супадзенняў.

Працягвайце назіраць за зменамі ў прыродзе. Праверце, ці так гэта: астывае глеба → вянуць травы.

Дзікарослыя расліны. Ліставыя дрэвы

Разгледзьце лісце розных дрэў. Чым яно падобна? Чым адрозніваецца? Адбярыце лісце аднаго дрэва, напрыклад бярозавае (кляновае, дубовае).
*Параўнайце лісце па форме (афарбоўцы, велічыні, зрэзанасці краю).

**Ліставы, лістапад,
каташкі, пупышкі, жалуды.**

Лісце раслін адрозніваецца па вонкавым выглядзе. Яно мае розныя формы, памеры. У іх неаднолькавыя краі. У большасці раслін лісты плоскія, тонкія, маюць выгляд пласцінак. Гэтым яны падобны адзін да аднаго. Дрэвы з такім лісцем называюцца **ліставыя**. Восенню лісце з іх ападае. Гэта з'ява называецца **лістападам**.

Больш падрабязна пазнаёмцеся з ліставымі дрэвамі (можна на выбар).

Бяроза. Бярозу лёгка адрозніць ад іншых дрэў. У яе высокі ствол, пакрыты белай карой. Ад ствала адыходзяць тоўстыя і тонкія галіны. Тонкія галінкі прыгожа звісаюць уніз. Бярозавыя лісты невялікія. Па іх краях — дробныя зубчыкі. Вясной бяроза цвіце. Яе дробныя кветкі сабраны ў **каташкі**. Летам у іх выпявае шмат дробных пладоў.

Восенню лісце бярозы жоўкне і ападае. Зімой на яе галінках застаюцца **пупышкі**. Вясной з іх распускаецца маладое лісце.

Бяроза любіць расці на светлых лясных палянах, узлесках. Гэта дрэва людзі саджаюць у гарадскіх парках, скверах. Бярозы можна ўбачыць ля дарогі, на краі поля. Яны вырастаюць там, куды вецер занёс іх лёгкія семечкі.

Са ствалоў бярозы робяць дошкі, фанеру. А з іх — мэблю, лыжы, цацкі і іншыя прадметы. Бярозавыя дровы — добрае паліва для пячэй. З галін бярозы робяць венікі, мётлы. Бярозавы сок смачны і карысны. Бярозавыя пупышкі і лісце людзі выкарыстоўваюць для лячэння.

Дуб. У дуба магутны ствол з тоўстымі галінамі. Кара грубая, з трэ-шчы-на-мі. Дубовыя

лісты буйныя, цвёрдыя, з глыбокімі выразкамі. Кветкі дробныя. Плады дуба — **жалуды**. У кожным з іх — адно вялікае сямя. Жалуды растуць на дрэве да позняй восені, затым ападаюць на зямлю. Імі кормяцца дзікі, вавёркі, мышы, сойкі. Здараецца, што жывёлы цягнуць жалуды ў гняздо або норку і губляюць іх. Вясной яны прарастаюць. З іх з'яўляюцца маладыя дубкі.

Дуб — каштоўнае дрэва. Дубовыя ствалы даў-га-веч-ны-я. Яны не гніюць у вадзе і зямлі. З дубу робяць прыгожую мэблю, дзверы, рамы, бочкі. Дубовую кару выкарыстоўваюць для лячэння хворых дзясен.

Разгледзьце галінкі з лісцем бярозы і дуба. Пакажыце бярозавую галіну (дубовую галіну). Як вы іх распазналі?

1. Ліст бярозы — бярозавы. А ліст дуба (асіны, клёна)?

2. Скажыце слова «ліст» разам з лічбамі 1, 2, 5. Дапасуйце словы.

3. Раскажыце адно аднаму пра расліну, з якой вы сёння пазнаёміліся (на выбар). Для гэтага карыстайцеся планам:

- Назва.
- Асноўныя часткі расліны.
- Асаблівасці вонкавага выгляду.
Якое сцябло?
Якое лісце (форма, памер)?
Якія кветкі (велічыня, афарбоўка)?
Якія плады (форма, велічыня, афарбоўка, характар паверхні)?
- Да якой групы раслін адносіцца?
- Як людзі могуць дапамагчы гэтай расліне?

 1. Якія ліставыя дрэвы вам вядомы? Выкарыстоўвайце малюнкi на старонках 64, 65.

2. Якое дрэва можна назваць беластволым? Чаму?

3*. Што вырабляюць з бярозы (дубу)?

4*. Вясной дзеля салаткаватага соку людзі робяць надрэзы на бярозах. Параненыя дрэвы хварэюць і гінуць. Як быць?

 Вучыцеся распазнаваць ліставыя дрэвы ў прыродзе. Для гэтага выберыце любое дрэва. Разгледзьце яго лісце. Калі яно плоскае і нагадвае пласцінкі (палоскі, далонькі), то гэта ліставое дрэва.

Хвойныя дрэвы

❗ Ці ва ўсіх дрэў лісце падобна на пласцінкі (палоскі, далонькі)? Ці бываюць дрэвы з іншай формай лістоў?

Шыпулька, ігліца,
хвойнае дрэва, шышка.

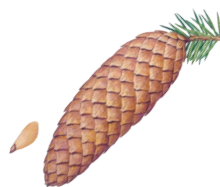
У прыродзе растуць дрэвы з лісцем, падобным на іголкі. Яно вузкае, бліскупае, з вострым кончыкам. Такія лісты называюць **шыпулькамі** або **ігліцай**, а дрэвы — **хвойнымі**. Да хвойных дрэў адносяцца елка, сасна. З надыходам восені шыпулькі ападаюць не ўсе адразу. Таму елкі і сосны застаюцца зялёнымі ўвесь год. Насенне ў хвойных дрэў выпявае ў **шышках**.

Больш падрабязна пазнаёмцеся з хвойнымі дрэвамі (можна на выбар).

Елка — стройнае, высокае дрэва. Яе галінкі растуць на ствале амаль ля самай зямлі. Бліжэй да верхавіны дрэва яны становяцца карацейшымі. Па форме елка з галінкамі нагадвае трохвугольнік. Іголкі ў гэтага дрэва кароткія, цвёрдыя, растуць па адной. Яловыя шышкі доўгія, авальныя. У іх выпявае насенне. Яловае

семя мае крыльца. Насенне елак разносіць вецер. Праз нейкі час з яго з'яўляюцца ўсходы елачак.

У густых яловых галінах будуюць гнёзды вавёркі, кры-жа-дзю-бы. Яны ж і харчуюцца насеннем елкі. Халоднай зімой пад гэтым дрэвам ад ветру хаваюцца зайцы, дзікі. Яловыя ствалы выкарыстоўваюць для вырабу паперы, музычных ін-стру-мен-таў, цацак. Каб дарогі не заносіла снегам, уздоўж іх высаджваюць елкі.

Сасна — дрэва з высокім стройным ствалом, пакрытым карой. Галінкі на ім растуць у самым версе. У сасны доўгія шыпулькі. Яны растуць на галінках па дзве (парамі). Сасновыя шышкі цвёрдыя, кароткія і тоўстыя. У іх выпявае дробнае насенне з крыльцамі. Семечкамі кормяцца вавёркі, мышы, дзятлы, крыжадзюбы. Лёгкае крылатае насенне разносіць вецер. Са

ствалоў сасны робяць бярвенне, дошкі, фанеру для будаўніцтва дамоў. Адвар сасновых пупышак вылечвае кашаль.

Разгледзьце галіны і шышкі хвойных дрэў. Пакажыце яловую галінку (яловую шышку). Пакажыце сасновую галінку (сасновую шышку). Як распазналі?

1. Шыпулька елкі — Шыпулька сасны —
2. Скажыце слова «шышка» разам з лічбамі 1, 2, 5. Дапасуйце словы.
3. Раскажыце пра ліставое дрэва з апорай на расказ пра хвойнае дрэва.

Лісце хвойнага дрэва нагадвае іголки. На зіму яны не ападаюць. Таму хвойнае дрэва ўсю зіму зялёнае. Хвойныя дрэвы — гэта елка, сасна.

1. Назавіце вядомыя вам хвойныя дрэвы. Выкарыстоўвайце малюнкi на старонках 67, 68.
2. Як адрозніць хвойнае дрэва ад ліставога? Пра што можна даведацца, калі назіраць зімой за хвойнымі (ліставымі) дрэвамі?
- 3*. Як жыццё дзікіх жывёл звязана з хвойнымі дрэвамі?
- 4*. Перад Новым годам людзі высыкаюць шмат елак. Няўжо нельга сустрэць свята так, каб не знішчаць елачкі?

Вучыцеся распазнаваць у прыродзе хвойныя дрэвы і іх часткі. Для гэтага выбераце любое дрэва. Разгледзьце, як выглядае яго лісце. Калі яно па форме нагадвае іголки, то гэта дрэва — хвойнае. Калі іголки кароткія і растуць па адной — гэта елка. Калі яны доўгія і растуць парамі — гэта сасна. Сасновая шышка — кароткая, тоўстая, яловая — доўгая, авальная.

Дзікарослыя кусты

! Якія кусты вам вядомы? Чым адрозніваецца куст ад дрэва?

Арэх, шкарлупіна, гронка.

У лясах, па берагах рэк, азёр растуць дзікарослыя кусты. Пазнаёмцесь з некаторымі з іх (можна на выбар).

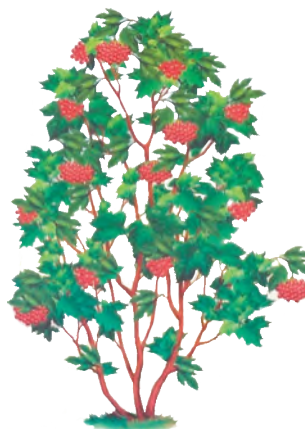
Ляшчына (арэшнік) — высокі куст. У яго шмат тонкіх, гнуткіх ствалоў, пакрытых карой. Лісце буйное, амаль круглае. У канцы лета на ляшчыне выспяваюць плады — **арэхі**. Унутры іх знаходзяцца смачныя пажыўныя зярняты (насенне). Людзі дабаўляюць іх у цукеркі, торты, салаты. Арэхамі кормяцца вавёркі, лясныя мышы, сойкі. Жывёлы дапамагаюць ляшчыне рассяляцца.

• **Памятайце!** Спелыя арэхі маюць бурую шкарлупіну. Часам людзі абрываюць плады раней, чым тыя паспеюць. Карысці ад няспелых арэхаў мала — усярэдзіне няма зярнят. Час збору арэхаў надыходзіць у канцы лета. Здраецца, што да гэтай пары

на кустах нічога не застаецца. Зрываючы смачныя плады, нельга ламаць галінкі. Нагнуць іх можна палкай з сучком.

Каліна — куст. Вясной яе галінкі пакрываюцца шырокімі лістамі. У пачатку лета каліна расцвітае. Кветкі белыя, пышныя, прыгожыя. Восенню лісце куста становіцца бардовым. На галінках спеюць **гронкі** чырвоных ягад. Яны могуць доўга вісець на кустах. Сака-

вітыя плады каліны ядомыя. Яны карысныя для людзей з хворым сэрцам. Адвар ягад з мёдам — добры сродак ад кашлю.

Зімой ягадамі каліны кормяцца птушкі. У гэтых яркіх пладах ёсць цвёрдае насенне. Унутры цела птушкі яно застаецца цэлым і з памётам трапляе на зямлю.

1. Разгледзьце малюнкi дзікарослых кустоў. У чым падабенства арэшніку і каліны? У чым адрозненне?

2. Пазнайце куст па апісанні. Як вы здагадаліся?

Невысокі куст. Ягады смачныя, духмяныя. Варэнне з гэтых ягад — лекі ад прастуды.

 1. Якія кусты вам вядомы? Выкарыстоўвайце ма-
люнкі на старонках 70, 71.

2. Якая прымета з'яўляецца галоўнай для кустоў?

3*. Як распазнаць у прыродзе лясчыну (каліну)?

4*. Растлумачце, чаму не варта збіраць няспелыя
арэхі. Як адрозніць спелы арэх ад няспелага?

 Намалюйце куст. Падпішыце яго часткі. Вучыцеся
распазнаваць кусты ў прыродзе.

Дзікарослыя травы

 Якія дзікарослыя травы вам вядомы? Чым адроз-
ніваецца травяністая расліна ад куста?

Пустазелле, лекавая расліна.

Вясной зямля пакрываецца рознымі тра-
вамі. Сярод іх шмат незвычайных, цікавых.
Яны радуюць людзей сваім прыгожым лісцем,
кветкамі. Так і хочацца даўжэй любават-
ца імі.

Больш падрабязна пазнаём-
цеся з травяністымі раслінамі
(можна на выбар).

Дзыхаўцы растуць на лу-
гах, лясных палянах, уздоўж
дарог, у дварах. Кветкі ў іх
буйныя, жоўтыя. Гэтыя раслі-
ны цвітуць усё лета. Пакуль

свеціць сонца, кветкі дзьмухаўца раскрыты. У дрэннае надвор'е і на ноч яны закрываюцца. Кветка дзьмухаўца змяняецца пухнатай шапачкай. Дзьмухнеш на шапачку — і няма яе. Ад подыху разлятаецца ў паветры лёгкае лятучае насенне. Таму і называецца расліна — дзьмухавец. Яго кветкі, лісце, карані людзі выкарыстоўваюць для лячэння. Дзьмухаўцы ядуць свойскія і дзікія жывёлы.

Званочкі можна назіраць у прыродзе ўсё лета. Гэту расліну назвалі так з-за формы кветак. Яны нагадваюць маленькія званы. Афарбоўка кветак можа быць рознай: сіняй, блакітнай, белай, ружовай. Званочкі растуць на лугах, абочынах дарог, у лясах. З кожным годам іх становіцца ўсё менш у прыродзе. Адна з прычын гэтага — кветкі падабаюцца людзям. Яны зрываюць званочкі і цэлымі ахапкамi вязуць у гарадскія кватэры. Кветкі нядоўга стаяць у вазе. Людзі выкідваюць хутка завялыя букеты.

Васількі растуць на лугах, лясных палянах, уздоўж дарог, ля жылля. Яны пасяляюцца на палях, у садах і агародах. Сельскія жыхары лічаць васількі

пустазеллем. Гэтыя кветкі перашкаджаюць пасевам у полі, на агародзе. Пустазелле адбірае ў пасеяных раслін харчаванне і вільгаць, загароджвае святло. Васількі — прыгожыя кветкі. Людзі збіраюць іх для букетаў, плятуць з іх вянкi. Васілёк — **лекавая расліна**. Важна ведаць, як яго правільна выкарыстоўваць.

Памятайце! Дзікарослыя расліны — не для букетаў. Яны не павінны знікнуць з-за сваёй прыгажосці. Калі зрываць кветкі, то яны не дадуць насення. Хай лепш растуць у звыклых для іх месцах, а не вянуць у вазе. Чалавек павінен берагчы прыроду, а не разбураць яе.

На лужку дзеці ўбачылі расліны з прыгожымі кветкамі. Яны нарвалі букеты. Прынеслі дадому, паставілі ў вазу. Ды што гэта? Кветкі ў вазе хутка завялі. Іх прыйшлося выкінуць. Але ж вы ведаеце: калі няма кветак, то няма і насення. Значыць, усё менш прыгожых раслін будзе расці побач з намі. Таму не трэба рваць кветкі ў прыродзе. Састаўляйце букеты з тых раслін, якія вырошчваюцца чалавекам.

1. Разгледзьце малюнкi дзікарослых траў. Якое падабенства ёсць у дзьмухаўца і васілька? У чым іх адрозненне?

2. Прачытайце дыялог па ролях. Паўтарыце яго сваімі словамі. Ацаніце работу адно аднаго.

— Глядзі: усе дзьмухаўцы завялі пад дажджом.

— Не завялі, а закрыліся, згарнулі свае пялёсткі.

— Навошта?

— Каб вада ўсярэдзіну кветкі не трапіла.

— А чаму званочкі не закрыліся?

— Кветкі званочка павернуты ўніз. Таму вада ў іх не пападае.

— А дзьмухаўцы раскрыюцца пасля дажджу?

— Абавязкова!

1. Прывядзіце прыклады дзікарослых траў. Выкарыстоўвайце малюнкi на старонках 72, 73.

2. Якая прымета з'яўляецца галоўнай для травяністых раслін?

3*. Як распазнаць у прыродзе званочак (дзьмухавец, васілёк)?

4*. Растлумачце, чаму не трэба рваць для букетаў дзікарослыя кветкі?

Намалюйце травяністую расліну. Падпішыце яе часткі.

Лекавыя травы

! Успомніце, часткі якіх дрэў і кустоў людзі выкарыстоўваюць для лячэння. Што можна параіць для лячэння ў наступных сітуацыях?

У хлопчыка краваточаць дзясны, калі ён чысціць зубы.

Дзяўчынка прастудзілася, у яе кашаль.

У бабулі баліць сэрца. Адвар якіх ягад ёй будзе карысна папіць?

Каласок, клейкі, атручэнне.

Людзі ўжываюць расліны для лячэння шматлікіх хвароб. У якасці лекаў выкарыстоўваюць свежае і высушанае лісце, насенне, а таксама сок раслін. Пазнаёмцеся з лекавымі травамі (можна на выбар).

Трыпутнік расце на лугах, уздоўж дарог і сцяжынак. Лісты ў яго шырокія, авальныя. Маецца каласок з дробнымі кветкамі. У трыпутніку клейкае насенне. Яно прыліпае да абутку людзей, да капытоў і лап жывёлы. Так людзі і жывёла непрыметна разносяць насенне. Невыпадкова трыпутнік вырастае ўздоўж дарог. У глухих няходжаных месцах ён амаль не сустракаецца.

Памятайце! Свежы сок гэтай травы загойвае раны. Ліст трыпутніку трэба прамыць у чыстай вадзе, расцерці і прыкласці да ранкі.

Падбел расце на пустках, каля ям і ў саміх ямах. Зацвітае ён рана вясной. Падбел так спяшаецца расцвісці, што не паспявае выпусціць лісце. Кветкі ў яго невялікія, жоўтыя. Яны распускаюцца на махнатай сцяблінцы. У падбелу незвычайнае лісце. Ніжні бок ліста — шэры, пушысты. Навобмацак ён мяккі, цёплы, нібы рука мамы. Верхняя частка ліста — зялёная, гладкая, халодная. «Як мачыха», — параўноўваюць людзі. Вось чаму ў рускай мове гэта расліна называецца «мать-и-мачеха». Лісце і кветкі падбелу ўжываюць для лячэння прастуды, моцнага кашлю.

Крываўнік можна ўбачыць на лузе, узлеску. Лісце гэтай расліны дробнае і моцна зрэзанае. Здаецца, што лісцікаў вельмі шмат — тысячы. Адсюль і назва на рускай мове — «тысячелистник». Кветкі ў расліны дробныя, белыя або ружовыя. Лісце дапамагае загойваць парэзы, ранкі, апёкі.

Памятайце! Лекавыя расліны можна ўжываць толькі па парадзе ўрача. Выкарыстоўваць іх трэба асцярожна. Расліны могуць стаць прычынай **атручэння**. Збіраць трэба тыя травы, якія вы добра ведаеце. Нельга збіраць іх каля дарог, звалак.

1. Разгледзьце малюнкi на старонках 76, 77. Якое падабенства ёсць у трыпутніку і падбелу? У чым іх адрозненне?

2. Пазнайце лекавую расліну па апісанні.

Расце каля дарог. Шырокае лісце расце ад караня. Маецца каласок з кветкамі. Насенне клейкае.

3. Як выкарыстоўваць набытую ў аптэцы лекавую расліну? Прачытайце пра гэта ў інструкцыі на ўпакоўцы, выдадзенай настаўнікам. Перакажыце.

1. Якія лекавыя травы вам вядомы? Выкарыстоўвайце малюнкi на старонках 76, 77.

2. Якія лекавыя травы вы ўмеете распазнаваць у прыродзе?

3*. Чаму лекавыя расліны трэба прымяняць з асцярожнасцю?

4*. Раскажыце пра адну з лекавых раслін. Выкарыстоўвайце падыходзячы малюнак і план на старонцы 66.

Даведайцеся, якія лекавыя расліны выкарыстоўваюць у вашай сям'і. Падрыхтуйце прэзентацыю «Лекавыя травы».

Ядавітыя расліны

Якія небяспечнасці можна сустрэць у прыродзе? Ці могуць расліны быць небяспечнымі?

Ядавітая расліна, пухіры.

Прырода тоіць у сабе нямала пагроз. Напрыклад, некаторыя расліны ўтрымліваюць небяспечныя для чалавека рэчывы. Неасцярожнае абыходжанне з імі можа выклікаць атручэнне і нават смерць. Каб не здарылася бяды, трэба ведаць, як выглядаюць **ядавітыя расліны**. Пазнаёмцеся з некаторымі з іх (можна на выбар).

Мудранка. У гэтай расліны на сцябле чатыры лісты. На верхавіне — невялікая кветка. З яе потым утворацца чорная бліскучая ягада. Яна нагадвае вока птушкі. Вось чаму па-руску гэту расліну называюць «вороний глаз». Усе яе часткі ядавітыя, асабліва ягада. Ніколі не да-кра-най-це-ся да гэтай расліны.

Воўчае лыка — невысокі куст. Вясной ён цвіце дробнымі ружовымі кветкамі. Летам на месцы кветак паспяваюць сакавітыя чырвоныя, жоўтыя або чорныя ягады. Здаецца, яны наклеены на галінкі. Усе часткі гэтай расліны насычаны смяротным ядам. Нават жывёлы абыходзяць бокам воўчае лыка.

Дурнап'ян расце ля жылля людзей, на пустках, у ярах. Ён мае буйное лісце, белыя кветкі. Плод — каробачка, пакрытая калючкамі. Расліна непрыемна пахне. Усе часткі дурнап'яну ядавітыя. Таму да расліны нельга дакранацца.

Баршчэўнік расце ў ярах, на пустках, каля рэк. Сцябло ў яго высокае. Кветкі дробныя, белыя. Лісты баршчэўніку буйныя. Варта дакрануцца да яго, як на скуры з'яўляюцца **пухіры**. Калі сок баршчэўніку пападзе ў вочы, можна аслепнуць. Гэту расліну трэба абыходзіць бокам. Апёкі, якія выклікае сок баршчэўніку, цяжка лячыць.

Памятайце! Ядавітых раслін у прыродзе няма. Усіх не назавеш і не запомніш. Таму трэба выконваць важныя правілы.

- Ніколі не бярыце ў рот і не спрабуйце на смак ягады, лісце, галінкі незнаёмых раслін.

- Не чапайце рукамі і не нюхайце часткі ядавітых раслін.

1. Разгледзьце малюнкi ядавітых раслін. Якія з іх вам вядомы? Якое падабенства ёсць у мудранкі і воўчага лыка? У чым іх адрозненне?

2. Пазнайце ядавітую расліну. Выкарыстоўвайце выдадзеныя настаўнікам малюнкi.

1. Прывядзіце прыклады ядавітых раслін. Выкарыстоўвайце малюнкi на старонках 79, 80.

2. Якія ядавітыя расліны вы ўмеете распазнаваць у прыродзе?

3*. Растлумачце, чаму нельга браць у рот часткі незнаёмых раслін.

4*. Раскажыце пра адну з ядавітых раслін. Выкарыстоўвайце падыходзячы малюнак і план на старонцы 66.

Даведайцеся ў дарослых, якія ядавітыя расліны сустракаюцца ў вашай мясцовасці. Вучыцеся распазнаваць іх у прыродзе. Падрыхтуйце прэзентацыю «Ядавітыя расліны».

Што расце побач з намі?

! Сям'я пераехала ў новую кватэру. Каля дома — ні дрэўца, ні кусціка. Як можна выправіць сітуацыю?

Галінастае дрэва, нектар, рабаціць, крылаткі, газон, кволы.

У гарадах і вёсках расліны з'яўляюцца ўпрыга-жэн-нем вуліц, двароў. Прыемна глядзець у акно, калі за ім усё зелянее, цвіце. Расліны вылучаюць кісларод, памяншаюць шум. Яны ачышчаюць паветра ад пылу, шкодных газаў. Летам расліны даюць цені і прахалоду. Зімой яны засцерагаюць ад вятроў.

Якія дрэвы, кусты, травы растуць у дварах, скверах, парках, на вуліцах? Хто іх пасадзіў? Пазнаёмцеся з некаторымі з іх (можна на выбар).

Ліпа — высокае галінастае дрэва з цёмнай карой. Яе лісце падобна на сэрцайкі. Кветкі жаўтаватыя, пахучыя. Ліпа цвіце ў сярэдзіне лета — у ліпені. Нездарма гэты месяц так называюць. Кветкі ліпы багаты нектарам. Яго збіраюць пчолы. Ліпавы мёд духмяны, смачны і карысны. Людзі зрываюць і сушаць кветкі ліпы. Настой

сухіх ліпавых кветак дапамагае лячыць прастуду і многія іншыя хваробы. Плады ліпы — арэшкі велічынёй з гарошыну. Іх разносіць вецер, збіраюць мышы, вавёркі.

Клён упрыгожвае сельскія двары, гарадскія вуліцы, скверы і паркі. Ствол гэтага дрэва пакрыты шэрай карой з дробнымі трэшчынамі. Галінкі раскідзістыя. Лісты вялікія, разныя. Яны маюць пяць вострых канцоў (*праверце, ці так гэта*). Плады клёна называюць **крылаткамі**. Ад ветру яны разлятаюцца на вялікія адлегласці.

Клён прыгожы ў любы час года, асабліва восенню. Яго лісце афарбоўваецца ў розныя колеры. Яно можа быць чырвоным, аранжавым, жоўтым.

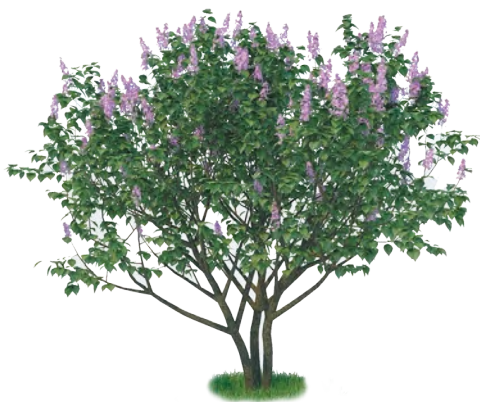
Рабіна мае прыгожы знешні выгляд. Яе ствол пакрыты шэрай гладкай карой. Лісты прадаўгаватыя, заостраныя. Цвіце рабіна ў маі. Яе кветкі падабаюцца пчолам. У пачатку восені на рабіне з'яўляюцца гронкі чырвоных або аранжавых ягад. Назва дрэва звязана са словам «**рабаціць**». Калі глядзіш на рабіну,

ад ягад рабаціць у вачах. Восенню лісце рабіны жоўкне і ападае. А ягады застаюцца на дрэве ўсю зіму. Імі кормяцца птушкі, якія зімуюць у нашай краіне. Плады рабіны ядомыя. Людзі ўжываюць іх у свежым і сушаным выглядзе.

Бэз — буйны куст. У яго некалькі цвёрдых ствалоў, пакрытых карой. Лісце бэзу суцэльнае, акруглае. Бэз цвіце вясной. Яго кветкі могуць быць фіялетавымі, белымі, ружовымі. Аб тым, што побач цвіце бэз, можна здагадацца, нават не пабачыўшы расліну. Яе кветкі маюць моцны водар.

У дварах, скверах, парках, на вуліцах расцешмат травяністых раслін. Насенне некаторых траў сеюць на газонах. Сярод іх канюшына, мятліца і іншыя расліны. Газонныя травы хутка разрастаюцца. Яны як бы ўтвараюць са-

тканы дыван. Ён надзейна засцерагае глебу ад вады, ветру, гарачага сонца.

Здараецца, людзі губяць расліны, нават не зрываючы іх. Уявіце, што дзеці бягуць па зялёным газоне. Яны не заўважаюць, як у іх пад нагамі ламаюцца **кволя** травы. Расліны ўтоптваюцца ў зямлю, ім склада- на падняцца. Да таго ж пад нагамі зацвер- дзяе глеба. У ёй застаецца мала паветра і вады. Расліны так жыць не змогуць.

1. Параўнайце рабіну і бэз. Што ў іх агульнае? Чым яны адрозніваюцца?

2. Прачытайце верш. Чаму двор стаў непазна- вальным?

Пасадзіў Сярожа на двары бярозу.

Таня і Марына — ліпу і асіну.

Трэцякласнік Лёня пасадзіў тры клёны.

Прыбегла Леначка — пасадзіла елачкі.

Напрацавалася дзятва — не пазнаць цяпер двара!

1. Ці ёсць расліны на вуліцы каля вашага дома (школы)? Ці растуць яны на школьным двары? На- завіце гэтыя расліны.

2. Для чаго людзі саджаюць расліны ў дварах, на вуліцах?

3*. Раскажыце пра адну з раслін (на выбар). Выкарыстоўвайце падыходзячы малюнак і план на старонцы 66.

Дапамагайце дарослым даглядаць расліны свайго двара (вуліцы).

Ахова раслін

Ад чаго гінуць расліны? Як зменшыць небяспеку іх вымірання?

Касьба, Чырвоная кніга.

Жыццё людзей і жывёл на зямлі залежыць ад раслін. Без іх не будзе кіслароду, неабходнага для дыхання. Шмат дзікарослых раслін гіне ад хвароб, старасці, прыродных пажараў. Яны знікаюць таму, што разбураюцца звыклыя для іх месцы росту. Людзі высякаюць лясы, узворваюць лугі, асушваюць балоты. Травы гінуць ад паядання жывёламі, вытоптвання, **касьбы**. Расліны знікаюць, калі іх дзеля пустой забавы зрываюць для букетаў. Многія з іх сталі рэдкімі. Асобным раслінам пагражае небяспека знікнуць назаўсёды. Таму іх патрэбна ахоўваць.

Звесткі аб рэдкіх раслінах і жывёлах заносцяць у асаблівы дакумент па ахове прыроды — **Чырвоную кнігу**. Ён называецца так таму, што

чырвоны колер — сігнал небяспекі. Чырвоная кніга па-пя-рэдж-ва-е: «Спыніся, чалавек! Гэтых раслін, жывёл засталася вельмі мала. Дзеля захавання на зямлі іх трэба абараніць!» Чырвоная кніга ёсць і ў нашай краіне. Яна складаецца з дзвюх частак: «Расліны» і «Жывёла». На старонках першай часткі Чырвонай кнігі апісаны ахоўныя расліны. Збіраць іх, прычыняць ім шкоду строга забаронена.

Пазнаёмцеся з асобнымі ахоўнымі раслінамі (можна на выбар).

Венерын чаравічак расце ў лясах, на лугах. Яго лісце пакрыта пушком. Кветкі маюць яркую афарбоўку і бачны здалёк. Яны бываюць жоўтымі, белымі, чырвонымі, фіялетавымі. Па форме кветкі нагадваюць чаравічкі. Гэту расліну назвалі ў гонар багіні прыгажосці — Венеры. З-за незвычайнасці і прыгажосці венерынаму чаравічку пагражае знікненне.

Сон-трава адна з першых зацвітае вясной. Расце на лугах, у лясах. Яе буйныя кветкі падобны на званочки. Яны маюць сіне-фіялетавую афарбоўку. Гэтыя кветкі нярэдка зрываюць для букетаў. А дарма: яны хутка вянуць нават у вазе з вадой. Сон-трава стала рэдкай раслінай у нашай краіне. Таму яна ўключана ў спіс ахоўных раслін Беларусі.

Ветраніца лясная расце на светлых узлесках, лясных палянах. У яе буйныя, разразныя лісцікі. Кветкі белыя, з тонкімі пялёсткамі. Высокая сцяблінка ветраніцы кволая. Яна гайдаецца нават ад слабага ветрыку (адсюль назва). Людзі зрываюць кветкі гэтай расліны для букетаў разам з лісцем і сцёбламi.

А без надземнай часткі гіне падземная частка расліны. Значыць, кожная сарваная кветка — загубленая расліна. Сарваўшы ветраніцу, людзі губяць яе па-томства.

Але ці толькі гэтыя расліны чакаюць дапамогі ад людзей? Рамонак, бяроза і многія іншыя таксама маюць у ёй патрэбу. Ахоўваць і берагчы трэба ўсе расліны! Інакш яны стануць рэдкімі і трапяць у Чырвоную кнігу.

Расла на лужку прыгожая кветка. Прыляталі да яе матылькі. Пырхалі, гулялі. Кветка частавала іх сваім салодкім сокам. Прыляталі птушкі-шчабятухі. Прыходзіла на лужок дзяўчынка. Яна пасябравала з кветкай, матылькамі, птушкамі. Дзяўчын-

ка даглядала расліну, прыносіла пачастунак матылькам і птушкам. Усім разам было цікава. Адноўчы прыйшоў на лужок хлопчык. Яму вельмі спадабалася кветка. Хлопчык сарваў яе, каб аднесці маме. Не стала кветкі — пакінулі луг матылькі. Не стала матылькоў — паляцелі птушкі. Прыйшла дзяўчынка — няма сяброў. Адна засталася...

1. Разгледзьце малюнкі ахоўных раслін. У чым падабенства сон-травы і ветраніцы лясной? У чым іх адрозненне?

2. Прачытайце словы. Якія з іх перадаюць вашы адносіны да раслін?

Добрыя, злыя, абыякавыя, беражлівыя, клапатлівыя, нядбайныя.

1. Назавіце ахоўныя расліны. Для адказу выкарыстоўвайце малюнкі на старонках 87, 88.

2. Як і чым людзі наносяць шкоду раслінам?

3*. Назавіце магчымыя прычыны вымірання раслін.

4*. Якія магчымасці ёсць у вас, каб захаваць рэдкія расліны?

Пазнаёмцеся з Чырвонай кнігай Рэспублікі Беларусь (частка 1). Разгледзьце ілюстрацыі, прачытайце

назвы раслін, якія трэба ахоўваць. Падрыхтуйце паведамленне «Расліны з Чырвонай кнігі Беларусі».

Культурныя расліны. Агароднінныя расліны

! Разгледзьце малюнкi. Што на iх адлюстравана? Па якой прымеце групавалi расліны? Назавіце групу.

Агароднінныя расліны,
агародніна, расада, агароднік.

Цыбуля, морква, капуста, памідор, агурок, бурак — агароднінныя расліны. Iх вырошч-

Памідоры

Цыбуля

Морква

Капуста

Бурак

Агуркі

ваюць на агародах, у цяпляцах. Ядомыя часткі травяністых культурных раслін называюць **агароднінай**. У агурка і памідора людзі ўжываюць у ежу плады. У капусты ядуць лісце. У морквы і буракоў — карані. У цыбулі — цыбуліну і зялёнае лісце.

У агародніне многа вітамінаў і іншых карысных рэчываў. Яны неабходны чалавеку для здароўя. Агародніну ядуць у свежым выглядзе. З яе гатуюць салаты, супы. Агародніну вараць, пякуць, запякаюць. Летам і восенню робяць нарыхтоўкі на зіму: замарожваюць, квасяць, кансервуюць.

• **Памятайце!** Перад ядой свежую агародніну трэба абавязкова вымыць. Глеба бывае забруджана мікробамі. З глебы яны трапляюць на расліны. Разам з невымытымі часткамі раслін — у арганізм чалавека. Чалавек можа захварэць.

Агароднінныя расліны патрабуюць добрага догляду. Вясной людзі капаюць градкі, сеюць насенне, высаджваюць **расаду**. Летам паліваюць і падкормліваюць расліны, рыхляць глебу, вырываюць пустазелле. Восенню збіраюць ураджай, перакопваюць градкі. Людзей, якія вырошчваюць агародніну,

назваюць **агароднікамі**. Даглядаць расліны, убіраць ураджай дарослым дапамагаюць дзеці.

1. Параўнайце агурок і памідор па афарбоўцы (форме, памеры, паху, смаку). Якія прыметы ў іх супадаюць? Якія не супадаюць?

2. Разгледзьце разрэзаны карань морквы. Ці адносіцца ён да пладоў? Чаму?

1. Скажыце назвы агародніны разам з лічбамі 1, 2, 5. Дапасуйце словы.

2. Замяніце спалучэнні слоў іншымі, падыходзячымі па сэнсе.

Сок з памідораў — Суп з капусты —

1. Якія культурныя расліны вырошчваюць на агародзе? Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 90.

2. Для чаго вырошчваюць агароднінныя расліны?

3*. Якое значэнне мае агародніна ў жыцці чалавека?

4*. Раскажыце пра працу агароднікаў. Выкарыстоўвайце словы-дзеянні з тэксту.

Падрыхтуйце агародніну да ўжывання ў ежу. Вымойце іх чыстай (лепш праточнай) вадой. Пакладзіце агародніну ў чыстую талерку. Разам з дарослымі прыгатуйце з яе нескладаную салату.

Плодовыя расліны саду

! Разгледзьце малюнкi. Што вы бачыце на iх? Па якой прымеце групавалi расліны? Назавіце групу.

Плодовая расліна, садовая,
гніль, садовод.

*Чорныя
парэчкі*

Сліва

Груша

Агрэст

Для атрымання ўраджаю людзі вырошчваюць у садах культурныя **плодовыя расліны**. Яблыня, вішня, груша, сліва — гэта дрэвы. Іх сакавітыя смачныя плады называюць **садавінай**. Парэчкі (чырвоныя, белыя, чорныя), агрэст, маліна — кусты. Іх плады — сакавітыя ягады.

Свежая садавіна — каштоўны прадукт харчавання. У ёй шмат вітамінаў ды іншых карысных для здароўя рэчываў. Таму свежыя плады добра есці ўвесь год. Некаторыя з іх да нас прывозяць з іншых краін. Гэта апельсіны, мандарыны, бананы, ківі. Садавіну ядуць не толькі свежай. З яе гатуюць сокі, сіропы, варэнне, жэле, кампоты. Для захоўвання плады сушаць або замарожваюць.

• **Памятайце!** Перад ужываннем у ежу свежыя плады неабходна вымыць. На іх могуць быць узбуджальнікі хвароб. Небяспечнымі з'яўляюцца садавіна, ягады з плямамі **гнілі**. Таму ўсе плады перад ежай трэба перабіраць. Здаровыя — пакідаць, а гнілыя — выкідваць.

Сады ўпрыгожваюць навакольны свет. Клапаціцца пра расліны саду трэба ўвесь год. Людзі шмат працуюць, каб вырасціць ура-

джай садавіны і ягад. У садах рыхляць глебу, выполваюць пустазелле. Расліны паліваюць, падкормліваюць. Іх абараняюць ад замаразкаў, хвароб, шкоднікаў. **Садаводам** дапамагаюць дзеці.

Параўнайце яблык і грушу па афарбоўцы (форме, памеры, паху, смаку). Якія прыметы ў іх супадаюць? Якія не супадаюць?

1. Скажыце назвы пладоў разам з лічбамі 1, 2, 5. Дапасуйце словы.

2. Чым плады адрозніваюцца ад іншых частак расліны? Дакажыце, што груша — гэта плод.

3. Замяніце спалучэнні слоў іншымі, падыходзячымі па сэнсе.

Кампот з яблыкаў — Варэнне са сліў — Сок з клубніц —

1. Якія расліны людзі вырошчваюць у садах? Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 93.

2. Для чаго вырошчваюць пладовыя расліны?

3*. Якое значэнне мае садавіна ў жыцці чалавека?

4*. Раскажыце пра працу садаводаў. Выкарыстоўвайце словы-дзеянні з тэксту.

1. Падрыхтуйце свежую садавіну (ягады) да ўжывання ў ежу. Для гэтага перабярыце яе. Выдаліце

падгнілыя, хворыя плады. Старанна вымойце кожны плод. Ягады можна мыць у глыбокай місцы пад струменем праточнай вады. Раскладзіце садавіну (ягады) у талеркі або спецыяльныя вазы. Пачастуйце ёю членаў сваёй сям'і.

2. Да наступнага ўрока прынясіце ў клас зярняты розных раслін.

Збожжавыя расліны

 Разгледзьце малюнкi. Што вы на іх бачыце? Па якой прымеце групавалі расліны? Назавіце групу.

Пшаніца

Авёс

Жыта

Ячмень

Збожжавая расліна, зерне, шматкі.

Пшаніца, жыта, авёс, ячмень — збожжавыя расліны. Назва гэтай групы паходзіць ад слова «збожжа». Так гавораць пра плады збожжавых раслін. У пшаніцы, жыта, ячменю яны выпяваюць у каласах, у аўса — у мяцёлцы. Гэтыя расліны спецыяльна вырошчваюць на палях дзеля атрымання збожжа. Усе яны — культурныя расліны.

Сухое зерне пшаніцы, жыта, аўса, ячменю пераціраюць на муку. З яе выпякаюць хлеб. Гэта галоўны прадукт харчавання чалавека. Белы хлеб выпякаюць з пшанічнай (белай) мукі. З яе таксама робяць пячэнне, булчкі, торты, макароны. З зерня жыта атрымліваюць муку для чорнага хлеба. Свежы жытні хлеб прыемна пахне. Ён смачны і карысны. З аўсянай мукі пякуць аўсяны хлеб і аўсянае пячэнне.

З зерня пшаніцы, жыта, аўса, ячменю атрымліваюць крупы. З іх вараць смачныя супы, кашы для дзяцей і дарослых. З пшаніцы робяць манныя і пшанічныя крупы. Вельмі пажыўныя аўсяныя крупы: каша і суп з іх карысныя для здароўя. З зерня ячменю атрымліваюць ячныя крупы.

Каб зярняты хутчэй разварваліся, іх расплюшчваюць. Атрымліваюцца **шматкі**. У магазінах прадаюцца сумесі шматкоў збожжавых раслін. З іх можна хутка прыгатаваць кашу, суп. Такія сумесі зручныя для гаспадыні.

Са збожжавых раслін атрымліваюць корм для свойскай жывёлы.

Разгледзьце зерне розных раслін. Апішыце колер, форму, паверхню зярнят жыта. *Параўнайце іх з зярнятамі пшаніцы, ячменю, аўса (па колеры, форме, велічыні).

1. Замяніце спалучэнні слоў іншымі, падыходзячымі па сэнсе.

Хлеб з пшаніцы — Хлеб з жыта —
Хлеб з ячменю —

2. Раствлумачце, чаму адзін хлеб белы, а другі — чорны.

1. Якія расліны называюць збожжавымі? Прывядзіце прыклады.

2. Што агульнае ў збожжавых раслін? Чым яны адрозніваюцца? Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 96.

3*. Што атрымліваюць са збожжавых раслін?

4*. Навошта людзі вырошчваюць на палях збожжавыя расліны?

Навучыцеся адрозніваць крупы (манныя, аўсяныя, ячныя, грэцкія).

Дэкаратыўныя расліны

Прывядзіце прыклады агароднінных, пладовых, збожжавых раслін. Да якой групы раслін вы аднесце астру, цюльпан?

Дэкаратыўная расліна, кветкавод.

Аksamіткі

Настуркі

Нарцысы

Хризантэмы

Астры

Людзі вырошчваюць не толькі карысную і смачную агародніну, садавіну, ягады. Асобныя расліны саджаюць для прыгажосці, настрою, любавання. Іх называюць **дэкаратыўнымі**. Такія расліны можна ўбачыць у кветніках, на клумбах. Яны паходзяць ад дзікарослых.

Для ўпрыгажэння двароў, вуліц, плошчаў высаджаюць настуркі, цюльпаны, астры, нарцысы, аксаміткі, хрызантэмы. Адны расліны вырошчваюць дзеля прыгожых кветак. Іншыя — дзеля незвычайнай формы і афарбоўкі лісця. Цюльпаны і нарцысы ўпрыгожваюць кветнікі вясной. Настуркі і аксаміткі распускаюцца летам. Восенню цвітуць астры і хрызантэмы. Многія дэкаратыўныя расліны вырошчваюць для зрэзкі кветак. З іх састаўляюць букеты. Нават невялікі букет — выдатны падарунак. Дарыць і атрымліваць кветкі заўсёды прыемна.

Розным раслінам для росту патрэбны асаблівыя ўмовы. Людзей, якія вырошчваюць дэкаратыўныя расліны, называюць **кветкавадамі**. Яны ведаюць, як правільна даглядаць кветкі, і ўмеюць гэта рабіць.

1. Разгледзьце малюнкi дэкаратыўных раслін. Якія з іх вам вядомы? Якое падабенства ёсць у астры і цюльпана? У чым іх адрозненне?

2. Каму вы дарылі кветкі? Хто дарыў кветкі вам? Што гавораць, калі ўручаюць букет? Колькі кветак выбіраюць для віншавання са святам? Папрактыкуйцеся ўручаць кветкі настаўніку (аднакласнікам).

3. Раскажыце пра сваю любімую кветку. Выбірайце словы ў дужках.

Я (люблю, не люблю) кветкі. Больш за іншыя мне падабаюцца (астры, хризантэмы, настуркі, аксаміткі). Лісце ў гэтай расліны (невялікае, вялікае). Кветкі бываюць (белымі, жоўтымі, чырвонымі, сінімі). Яны (прыемна, непрыемна) пахнуць. Цвітуць гэтыя расліны (вясной, летам, восенню).

1. Якія расліны называюць дэкаратыўнымі?

2. Прывядзіце прыклады дэкаратыўных раслін. Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 99.

3*. Дзе вырошчваюць дэкаратыўныя расліны? Навошта іх вырошчваюць?

4*. Чаму мы так гаворым: «Расліны — зямлі ўпрыгажэнне»?

Дапамагайце даглядаць расліны кветніка каля свайго дома (школы). Што для гэтага трэба рабіць?

Пакаёвыя расліны

У якія поры года мы можам бачыць на клумбах зялёныя расліны? Дзе мы назіраем расліны, якія цвітуць зімой? Як называюць гэту групу раслін?

Герань, фіялка, тра-дэс-кан-цы-я — пакаёвыя расліны. Іх завезлі да нас з гарачых краін. Там не бывае халоднай зімы. У сябе на радзіме гэтыя расліны живуць у лясах, на лугах, балотах як дзікарослыя. У нашай краіне яны могуць расці толькі ў памяшканнях. Жывыя расліны ўпрыгожваюць нашы кватэры, школьныя класы, калідоры. Яны прыгожыя ў любы час года. Асабліва радуе гэта зеляніна зімой, калі за акном ляжыць снег. Расліны ачышчаюць і ўвільгатняюць паветра ў памяшканнях. Зялёны колер лісця добра ўплывае на зрок, здымае стомленасць.

Пазнаёмцеся з асобнымі пакаёвымі раслінамі (можна на выбар).

Герань можа цвісці з вясны да восені і нават зімой. Афарбоўка кветак бывае белай, ружовай, чырвонай. Лісты ў герані акруглыя, з выемкамі па краях. Калі памацаць ліст пальцамі, то адчуваецца асаблівы пах.

• **Памятайце!** Герань любіць расці на добра асвечаным падаконніку.

Фіялка — прыгожая пакаёвая расліна. Яе зялёнае лісце пакрыта мяккімі валаскамі. Кветкі па афарбоўцы бываюць сінімі, фіялетавымі, блакітнымі, ружовымі, белымі.

Памятайце! Пры паліве фіялак вада не павінна трапляць на лісце.

Традэсканцыю можна пазнаць па доўгіх сцёблах. На іх растуць авальныя або падоўжаныя лісты. Па афарбоўцы яны могуць быць зялёнымі, паласатымі, фіялетавымі. Сцёблы з лісцем традэсканцыі прыгожа звісаюць.

Памятайце! Традэсканцыю трэба трымаць далей ад яркага сонечнага святла. Таму вазоны з гэтай раслінай падвешваюць на сценах, расстаўляюць на паліцах.

Пакаёвыя расліны можна купіць у кветкавым магазіне. Але лепш вырошчваць іх самім. Гэта займальны і цікавы занятак. Пакаёвыя расліны саджаюць ва ўрадлівую глебу. Вазоны з кветкамі ставяць бліжэй да святла. Глебу ў вазонах рэгулярна рыхляць.

Пакаёвыя расліны будуць добра расці і цвісці, калі іх правільна даглядаць.

- Глеба ў вазоне павінна быць заўсёды вільготнай. Расліны паліваюць вадой пакаёвай тэмпературы. Для гэтага яе загадзя наліваюць у якую-небудзь пасудзіну і даюць адстояцца.

- Летам расліны паліваюць кожны дзень вечарам. Зімой — 1-2 разы на тыдзень, раніцай.

- Паліваць расліны трэба пад карань. Вадку трэба ліць збоку, па краі вазона або ў паддон.

- Струмень вады не павінен размываць глебу ў вазоне.

1. Агледзьце расліны ў класе. Вызначце, якім з іх патрабуецца дапамога. Складзіце план сваіх дзеянняў.

2. Якія расліны трэба паліць? Патрэніруйцеся правільна паліваць расліны.

3. Падрыхліце глебу ў вазонах заостранай палачкай. Рыхліць трэба па краі вазона, неглыбока. Карані раслін нельга пашкодзваць.

4. Ачысціце ад пылу лісце раслін. Буйнае лісце акуратна абатрыце вільготнай губкай. Расліны з дробным лісцем можна апырскаць вадой.

5. Асцярожна пазбаўцеся ад сухога і хворага лісця, кветак, сцёблаў.

6. Абмойце сценкі вазонаў з раслінамі. Вымойце паддоны.

Не забудзьцеся вымыць рукі з мылам. Вы ж працавалі з глебай!

1. Якія расліны называюць пакаёвымі?

2. Прывядзіце прыклады вядомых вам пакаёвых раслін. Выкарыстоўвайце малюнкi на старонках 102, 103.

3*. Навошта людзі вырошчваюць пакаёвыя расліны?

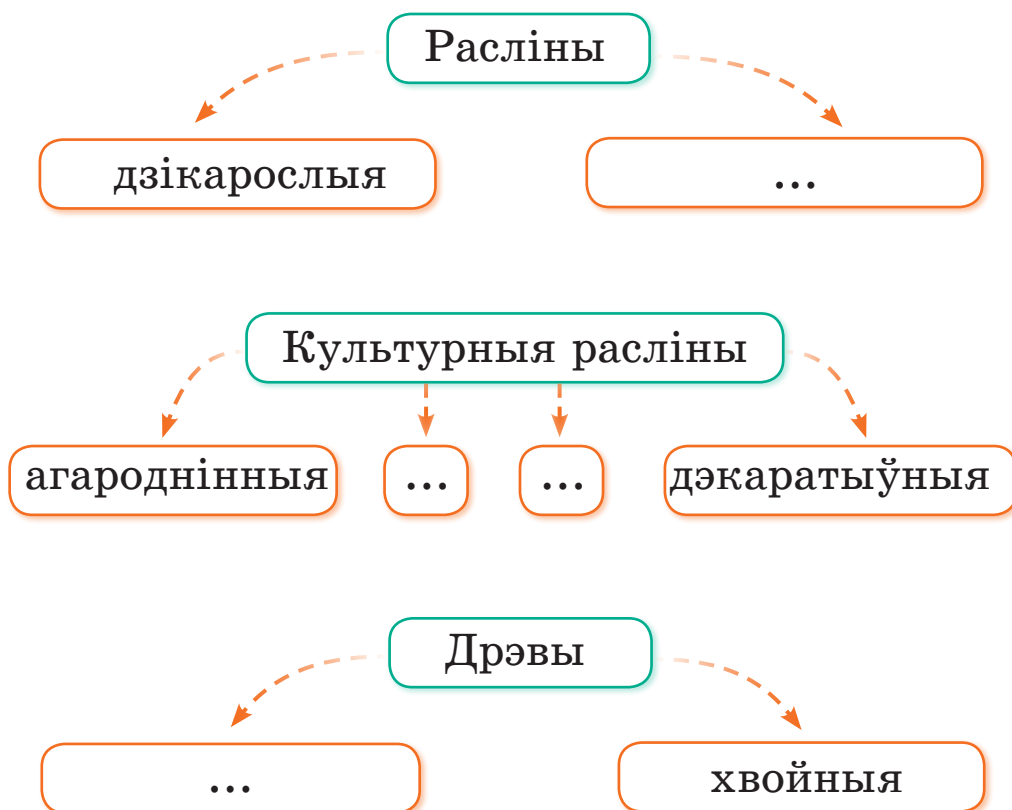
4*. Раскажыце, як трэба даглядаць пакаёвыя расліны.

Дапамагайце даглядаць пакаёвыя расліны ў школе і дома.

Пагаворым пра расліны. Разважайце, раскажыце

1. Дапоўніце схемы (вусна). Прывядзіце прыклады раслін з кожнай групы.

2. Якая прымета з’яўляецца галоўнай для дрэва (куста, травяністай расліны)?

3. Прачытайце назвы раслін. Назавіце групы.

Морква, цыбуля, капуста, агурок —

Жыта, авёс, пшаніца, ячмень —

4. У пералічаных назвах раслін выключыце лішняе. Растлумачце свой выбар.

Бяроза, васілёк, капуста, мудранка.

Яблыня, дзьмухавец, агурок, пшаніца.

5. Вызначце, як чаргуюцца словы. Дапоўніце радкі слоў.

Памідор, жыта, бурак, ...,

Пшаніца, морква, авёс, ...,

6. Разгледзьце малюнкi, якія прапанаваў настаўнік. Што на іх адлюстравана? Назавіце агульным словам усё, што намалявана. На якія групы можна падзяліць расліны? Па якой прымеце вы іх групавалі? Назавіце кожную групу. Абазначце іх фішкамі рознага колеру. Дапоўніце групы сваімі прыкладамі.

7. Правядзіце гульню «Так ці не». Падзяліцеся на 2 каманды. Складзіце пытанні па тэме. Задавайце іх гульцам іншай каманды. Адказваць трэба словам «так» ці словам «не». За кожнае правільна зададзенае пытанне налічваюцца балы. Перамагае каманда, якая набярэ больш балаў. (Пачынаць можна так: «Буракі — гэта культурная расліна?»)

ГРИБЫ — ЧАСТКА ЖИВОЙ ПРИРОДЫ

Знешня будова гриба. Ядомыя грибы

! Разгледзьце малюнкi. Назавiце агульным словам усё, што паказана.

Баравік

Падасінавік

Падбярэзавік

Апенькі

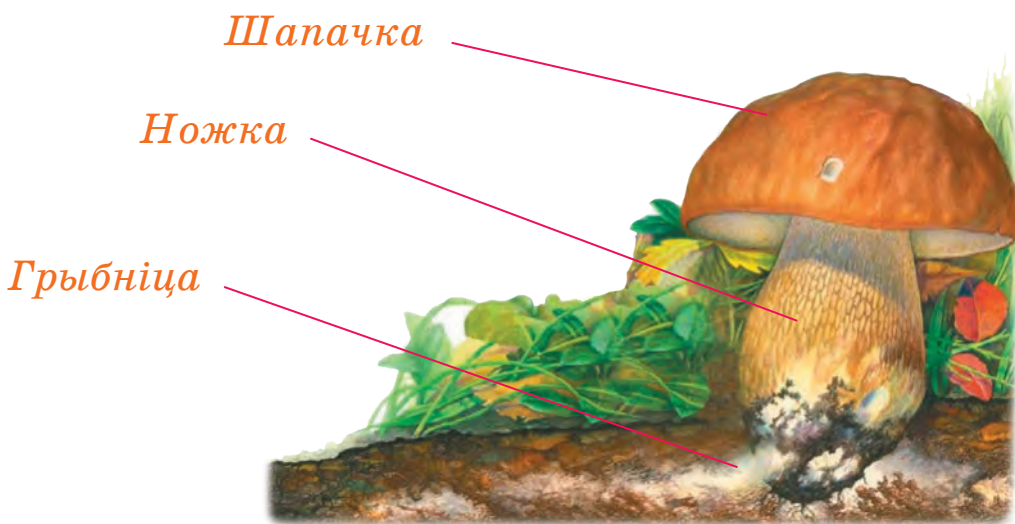
Ножка, шапачка, грыбніца,
грыбнік, ядомы, ядавіты.

Баравік, сыраежка, апенька, падасінавік —
грыбы. У грыбоў няма лісця, сцёблаў, кветак,

як у раслін. У іх няма такіх частак цела, якія ёсць у жывёлы. Гэта асобая група жывых арганізмаў. Яны дыхаюць, харчуюцца, растуць, размнажаюцца, старэюць, адміраюць. Грыбы — частка жывой прыроды.

У нашых лясах расце шмат розных грыбоў. Усе яны маюць агульную будову. На паверхні глебы ў грыба вырастаюць **ножка** і **шапачка**. У глебе ў яго разрастаецца **грыбніца**. Гэта самая важная частка кожнага грыба. Яна падобна на тонкія белыя ніткі. Грыбніца любіць вільгаць і баіцца гарачага надвор'я.

Грыбы вельмі патрэбны лесу. Грыбніца зрастаецца з каранямі дрэў. Так яна дапамагае дрэвам усмоктаць з глебы ваду з пажыўнымі рэчывамі. Устаноўлена, што без грыбоў дрэвы горш растуць.

У нашых лясах грыбы з'яўляюцца ў асноўным летам і восенню. У гэты час па іх прыходзяць **грыбнікі**. Збіраць грыбы цікава. Але трэба ўмець гэта рабіць. Заўсёды неабходна памятаць, што яны бываюць **ядомыя і ядавітыя**. Таму не ўсе грыбы можна збіраць. Пазнаёмцесь з асобнымі ядомымі грыбамі (можна на выбар).

Баравік мае карычневую шапачку. Ножка ў яго тоўстая, шэрая або бурая. Калі зламаць ці зрэзаць баравік, яго мякаць заўсёды застаецца белаю, не пацямнее. Нездарма баравік яшчэ называюць белым грыбам. Белыя грыбы можна знайсці каля дубоў, сосен. Яны рэдка растуць па адным. Калі знойдзеце адзін баравік, то агледзьцеся. Побач павінна быць яшчэ некалькі.

У **падасінавіка** шапачка чырвоная або аранжавая. Ножка ў яго высокая, моцная, шэрая. Пры зломе або зрэзе шапачка і ножка падасінавіка сінеюць. Гэтыя грыбы звычайна растуць паблізу асін. Таксама іх можна сустрэць пад дубамі і соснамі.

У **падбярозавіка** шапачка бывае афарбавана ў розныя адценні карычневага колеру. Ножка ў яго шэрая. Падбярозавікі часцей за ўсё растуць у бярозавых лясах. Яны малапрыметныя і хутка старэюць. У іх пасяляецца шмат лічынак насякомых. Таму старыя грыбы не трэба збіраць.

Апенькі растуць групамі на адмерлых пнях, карчах, ствалах дрэў. У ядомых апенек шапачка жоўтая або бурая. Яна нагадвае парасон. Ножка тонкая, доўгая, карычневая. На ёй ёсць кольца.

1. Разгледзьце прапанаваныя вам малюнкi. На якіх з іх вы бачыце грыбы? Чым падобны грыбы адзін да аднаго? Чым адрозніваюцца? З апорай на малюнак назавіце часткі грыба. Пакажыце ножку (шапачку, грыбніцу).

2. Уявіце, што да вас у госці прыйшоў грыб. Пазнаёмцеся з ім. Задайце яму пытанні. Апішыце вонкавы выгляд госця. Раскажыце, што вы пра яго ведаеце.

1. Прывядзіце прыклады вядомых вам грыбоў. Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 108.

2. Якую будову мае грыб? Выкарыстоўвайце малюнак на старонцы 109.

3*. Знайдзіце ў тэксце радкі пра сувязь паміж дрэвамі і грыбамі. Прачытайце. Перакажыце сваімі словамі.

4*. З апорай на падыходзячы малюнак раскажыце пра адзін грыб (на выбар).

Выканайце аплікацыю грыба. Які матэрыял выбераце? Чаму?

Ядавітыя грыбы. Правілы грыбнікоў

Чаму так гавораць: «Не кожны грыб можна ў кошык класці»?

Грыб-двайнік.

Сярод грыбоў сустракаюцца неядомыя і ядавітыя. Калі яны трапяць у ежу, чалавек можа атруціцца і нават памерці. Пазнаёмцеся з ядавітымі грыбамі (можна на выбар).

Мухаморы — прыгожыя, але ядавітыя грыбы. Іх лёгка адрозніць ад іншых. На шапачках мухамораў амаль заўсёды ёсць белыя плямы. Ножкі ўнізе патоўшчаныя. На іх маецца паясок. Адвар гэтых грыбоў знішчае (морыць) мух. Адсюль і назва — мухамор.

Белая паганка — самы небяспечны грыб. Шапачка ў яе белая або зеленаватая. У верхняй частцы ножкі маецца белы паясок. Ніжняя частка ножкі быццам устаўлена ў разарваны мяшочак.

У прыродзе сустракаюцца **грыбы-двайнікі**. Напрыклад, вельмі падобны на баравік **жоўцевы грыб**. Верхняя частка яго ножкі пакрыта цёмна-шэрай сетачкай. Мякаць на зломе чырванее. Жоўцевы грыб ядавіты.

Мухамор

Белая паганка

*Жойцевы
гриб*

*Несап्राўдныя
апенькі*

Таму небяспечна пераблытаць яго з баравіком. **Несап्राўдныя апенькі** — таксама ядавітыя грыбы. Яны падобны на ядомыя. У несап्राўдных апенек ніжняя частка шапачкі зеленаватая. Кальца на ножцы няма.

Правілы грыбнікоў.

- Пры зборы грыбы нельга вырываць з глебы з камяком зямлі. Так можна пашкодзіць

грыбніцу. Апроч таго, на гэтым месцы доўга не будуць расці новыя грыбы.

- Браць можна тыя ядомыя грыбы, якія вы добра ведаеце. У кошык не павінен трапіць незнаёмы грыб. Дзецям гэтыя дары лесу можна збіраць толькі з дарослымі.

- Шукаць трэба маладыя грыбы. Іх патрэбна хутка перабраць і перапрацаваць.

- У лесе не трэба збіваць грыбы, нават калі яны ядавітыя або старыя. Іх ядуць розныя насякомыя, птушкі, звяры.

Некаторыя грыбы рэдка сустракаюцца ў прыродзе. Таму яны занесены ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь. Гэта — лісічка шэрая, труфель летні і іншыя.

1. Падбярыце роднасныя словы.

Грыб — грыбок, ...,

2. Пазнайце грыбы па апісаннях.

Пасля дажджу на паляне выраслі два высокія прыгожыя грыбы. У абодвух былі чырвоныя шапачкі. У аднаго з іх адламаўся кавалачак шапачкі. Месца на злome пасінула. У другога грыба на шапачцы былі белыя плямы. Яго ножку ўпрыгожваў паясок.

Ці ўсе прыгожыя звонку грыбы з'яўляюцца ядомымі? У чым падабенства падасінавіка і мухамора? У чым іх адрозненне?

1. Назавіце вядомыя вам ядавітыя грыбы. Выкарыстоўвайце малюнкi на старонцы 113.

2. Як выглядае ядавіты грыб мухамор (белая паганка)?

3*. Як адрозніць ядомыя апенькі ад ядавітых?

4*. Якія правілы збору грыбоў павінен выконваць кожны грыбнік?

Падрыхтуйце паведамленне «Грыбы з Чырвонай кнігі Беларусі».

Пагаворым пра грыбы. Разважайце, раскажыце

1. Разгледзьце малюнкi, якія прапануе настаўнік. Назавіце агульным словам тое, што на іх намалявана. На якія групы можна падзяліць грыбы? Назавіце кожную групу. Пазначце іх фішкамі рознага колеру.

2. У пералічаных назвах грыбоў выключыце лішняе. Раствлумачце свой выбар.

Падасінавік, падбязрозавік, мухамор, баравік.
Баравік, белая паганка, мухамор, несапраўдная апенька.

3. Чаму грыбы адносяцца да жывой прыроды?

4. Уявіце, што вы ў лесе. Грыбоў шмат. Якія вядомыя грыбы вы пакладзяце ў кошык? Якія грыбы абыдзеце бокам?

5. Вы знайшлі незнаёмы грыб. Што зробіце? Выберыце правільны адказ.

- Пакладзяце ў кошык.
- Пакінеце на месцы.
- Саб'еце і растопчаце.

6. Прачытайце тэкст.

Дзеці з бацькамі збіралі грыбы. Час вяртацца дадому. У дзяўчынкі ў кошыку ляжала некалькі баравікоў. У яе брата кошык быў поўны. Зазірнула мама ў кошык сына. «Гора-грыбнік ты мой!» — сказала яна.

Чаму мама назвала сына гора-грыбніком?

7. Правядзіце гульню «Ядомы або ядавіты». Адзін з гульцоў называе групу грыбоў, іншыя — прыводзяць прыклады грыбоў з гэтай групы (або наадварот).

Серадзінская, В. Х.

С32

Чалавек і свет : вучэб. дапаможнік для 3-га кл. спец. школ, спец. школ-інтэрнатаў з бел. мовай навучання і выхавання. У 2 ч. Ч. 1./ В. Х. Серадзінская. — Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2022. — 120 с. : іл.

ISBN 978-985-893-246-6.

Вучэбны дапаможнік прызначаны для 3-га класа спецыяльных школ, спецыяльных школ-інтэрнатаў з беларускай мовай навучання і выхавання для вучняў з цяжкімі парушэннямі мовы, для вучняў з цяжкасцямі ў навучанні.

УДК 502(075.2=161.1)-056.313

ББК 74.3

Вучэбнае выданне
Серадзінская Вольга Харытонаўна

ЧАЛАВЕК І СВЕТ

Вучэбны дапаможнік для 3 класа
спецыяльных школ, спецыяльных школ-інтэрнатаў
з беларускай мовай навучання і выхавання

У дзвюх частках

Частка 1

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *С. П. Маляўка*

Рэдактар *І. М. Дабрыдзень*

Мастакі *К. А. Тукач, М. А. Рацько*

Вокладка мастака *В. М. Горбач*

Мастацкі рэдактар *Н. В. Музычэнка*

Камп'ютарная вёрстка *І. У. Шутко*

Карэктары *Г. М. Мазіна, Н. В. Федарэнка, В. П. Шкрэдава*

Падпісана да друку 10.10.2022. Фармат 70×90/16. Папера афсетная.

Друк афсетны. Ум. друк. арк. 9,72. Ул.-выд. арк. 4,5.

Тыраж 575 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/263 ад 02.04.2014. Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 10.09.2018.

Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск

(Назва ўстановы адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			